

Eyyübîler Devrinde Hadis Tedrisatı -Dimaşk Özelinde-*

Hadîth Education During the Ayyübid Period -The case of Damascus-

Abdurrahman KURT

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Asst. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Kahramanmaraş, Türkiye
abdurrahmankurt24@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-0670-0038

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 07.04.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 08.06.2023
Yayın Tarihi / Published : 15.06.2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 10 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 73-108

Atıf / Cite as

Kurt, Abdurrahman. Eyyübîler Devrinde Hadis Tedrisatı -Dimaşk Özelinde-. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 73-108.

Doi: 10.33460/beuifd.1278711

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC-ND 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC-ND 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: Mısır, Hicâz, Cezîre, Yemen ve hatta Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafya-da hüküm süren Eyyübîler, İslâm tarihinde siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel alanlarda bıraktığı tesirlerle dikkat çekmiş bir devlettir. 570-658 (1174-1260) yılları arasında yaklaşık bir asır Eyyübîlerin hâkimiyetinde bulunan Dimaşk, gerek konumu itibarıyla kavşak şehir özelliği taşıması gerekse devletin siyasî merkezleri arasında yer alması sebebiyle bu devirde birçok alanda olduğu gibi ilim ve kültür sahasında da önemli bir mevki elde etmiştir. Nitekim devletin kurucusu Selâhaddin Eyyübî başta olmak üzere devlet yöneticilerinin katkılarıyla İslâm kültür tarihinin en önemli ve gözde şehirlerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla şehirde sosyal, kültürel ve ilmî faaliyetler zirve yapmış, ilim adamlarına büyük imkânlar sağlanmış, akli ve nakli ilimlerde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu alanların başında yer alan hadis ilmi de en verimli dönemlerinden birini yaşamıştır. Zira bu devir,

* Bu çalışma, 10. 01. 2019 tarihinde tamamladığımız "Eyyübîler Devrinde Hadis Dimaşk (570-658/1174-1260)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

medreselerin yaygınlaşp dârülhadis gibi müesseselerin kurularak eğitimin daha sistemli ve işlevsel bir boyut kazandığı önemli bir döneme tekabül etmektedir. Aynı şekilde hadis usûlünde dönüm noktası teşkil eden İbnü's-Salâh'ın Ulûmü'l hadîs isimli meşhur eseri de bu devrin ürünüdür. Hadis tarihi bir bütünlük arz ettiğinden bu tarihi sürecin seyrini daha iyi anlayabilmek için teşekkülünden günümüze kadar geçirdiği her dönem önem arz etmektedir. Bu çalışma da Dimaşk özelinde Eyyübîler devrinin hadis ilmi ve tarihine ne tür bir katkı sağladığını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda devrin hadis tarihindeki özelliği ve yerinin ne olduğu, hadis eğitim ve öğretimi ile ilgili faaliyetlerin nasıl ve hangi mekânlarda yürütüldüğü, bu dönemde öne çıkan hadis âlimlerinin kimler olduğu, hadis alanında hangi metin ve kitapların önemsenip okunmasına ağırlık verildiği gibi sorulara cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Eyyübîler, Dimaşk, Medrese, Dârülhadis.

Abstract: Ruling over a large territorial geography, including the Middle East, Egypt, Yemen and even North Africa, the state of Ayyübids made significant influences to the Islamic history on the areas of politics, society and culture. Damascus, ruled under the reign of Ayyübids between 570 and 658 (1174-1260), gained an important position in the field of science and culture, as it did in many other areas in this period, due to its location as a crossroads city and being among the political centers of the state. Damascus became the most important and distinguished city of Islamic cultural history through the reconstruction activities led by the founder of state Salâh al-Dîn Ayyûbi and other rulers. In this sense, social, cultural and scientific activities have peaked in the city, many great opportunities were accessible to scientists, and important developments were experienced in mental and transmitted sciences. The science of ḥadîth, which is at the forefront of these fields, also experienced one of its brightest periods. In this era, institutions of dâr al-ḥadîth and madrasahs were established and systematically functioned. Likewise, Ibn al-Şalâh's famous work Ulûm al-ḥadîth, which constitutes a turning point in ḥadîth methodology, is the product of this period. Because the ḥadîth presents a historical integrity, every period from its formation to the present is important for a better understanding of the course of this historical process. This study aims to reveal the contribution of the Ayyübîd era to the science and history of ḥadîth within the context of Damascus. This study focuses on the importance of the Ayyübîd era in the history of ḥadîth, how and in which places the ḥadîth education and training activities were carried out, who the prominent ḥadîth scholars in this period were, and which texts and books in ḥadîth were given importance and read.

Keywords: Ḥadîth, Ayyübîd, Damascus, Madrasah, Dâr al-ḥadîth.

Giriş

İslâmdan önce pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Dimaşk, Bizans'ın hâkimiyetinde iken Hz. Ömer zamanında Halid b. Velid tarafından fethedilerek Müslümanların hâkimiyetine girmiştir (14/635). İslâm tarihinde Emevî, Abbâsî, Tolunoğulları, İhşidî, Fatimî, Selçuklular ve Zengî gibi devletlerin hâkimiyetinde bulunan Dimaşk, en nihâyetinde 570/1174 yılında Selâhaddin Eyyübî (öl. 589/1193)

tarafından alınarak Eyyübîlerin yönetimine geçmiştir. Eyyübîlerin içte ve dışta siyasî birliği tesis etme gayretleri ve Haçlılara karşı mücadelede büyük başarılar elde etmeleri ilmî ve kültürel sahada da bir canlanma ve hareketliliği beraberinde getirmiştir. Nitekim Zehebî (öl. 748/1348), Kur'ân, fıkıh, hadis gibi ilimlerin menbaı diye tarif ettiği Dımaşk'ın bu devirlerde kültürel anlamda yüksek bir seviyeye ulaştığından bahsetmektedir.¹ Şüphesiz bunun en önemli nedeni başta yöneticiler üzere devlet erkânının ilme ve ulemâya gösterdiği ilgidir. İlmin hamiliğini üstlenmiş yöneticiler, bu hususta ellerinden gelen bütün imkânları ilim erbabı için seferber etmişlerdir. Çok sayıda câmi, medrese, dârülhadis, mektep, hânkâh vb. müesseseler inşa ederek onların hizmetine sunmuşlardır. Devletin hükümrânlığı boyunca tesis ettiği müesseselerin çeşitliliği ve sayısı zikredilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Nitekim bu sahadaki gayretiyle şöhret bulan devletin kurucusu Selâhaddîn, İslâm tarihinde Nizâmülmülk'ten sonra en çok medrese kuran isim olarak öne çıkmıştır.²

Yöneticiler, ilim adamlarını maddî ve manevî destekleyerek ilme teşvik etmiş, onlara ilmî mansıp ve makamlar teklif ederek yüklü miktarda maaş bağlamışlardır. Bu durum muhtelif sahalarda büyük ilim adamlarının yetişmesine imkân sağlamıştır. Devlet erkânının ilim adamlarına gösterdiği yakın alaka başka bölgelerde yaşayan pek çok âlimin dikkatini çekmiştir. Bu sebeple onlar da sunulan bu imkânlardan yararlanmak amacıyla akın akın şehre gelmişlerdir. Bu maksatla Dımaşk'a gelen âlimlerden Abdüllatif el-Bağdâdî (öl. 629/1231), Bağdat ve diğer yerlerin ileri gelenlerinden pek çok kimseyi Selâhaddîn'in ihsanlarına mazhar bir şekilde gördüğünden bahseder.³ Bu âlimler gibi Abdüllatif de Eyyübî ailesi tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış kendisine yüklü miktarda maaş tahsis edilmiştir.⁴ Selâhaddîn'in hizmetinde bulunan önemli devlet adamlarından İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahânî'nin (öl. 597/1201) düştüğü bir kayda göre Selâhaddîn zamanında Dımaşk medreselerinde eğitimle meşgul 600 kadar ilim erbabının maddî olarak desteklendiği anlaşılmaktadır.⁵ Çeşitli eğitim kurumlarında ders vermiş Mâlikî âlimlerden Muhammed b. Ahmed eş-Şerîşî'yi (öl. 685/1286) yaptırdığı Nâsırî ribatına hoca olarak atayan devrin sultanlarından Nâsır Yûsuf'un (öl. 658/1260), eş-Şerîşî hakkında "Onu buraya bize hizmet etsin diye değil, biz

1 Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1405/1985), 26.

2 Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fi'l- asri'l-Eyyübî* (İskenderiye: Münşetü'l-Maârif, 1411/1990), 88.

3 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım b. Ebî Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beirut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1385/1965), 686; Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 338.

4 George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 148.

5 Muhammed b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kussî fi fethi'l-kudsî* (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1425/2004), 343; Şeşen, *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet*, 338; Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyübî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 148.

ona hizmet edelim diye hoca kıldık⁶ şeklindeki sözü ulemânın toplumdaki yüksek mevkii ve saygınlığını ortaya koymaktadır. Bu devirde Dımaşk'ı ziyareti esnasında şehrin ilmî ortamının güzelliğinden kendini alamayan ve ilim taliplerine sağlanan imkânlar karşısında hayretler içerisinde kalan Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (öl. 614/1217), ilim yolunda ilerlemek isteyen Endülüs ve Mağribli talebelere Dımaşk'a gelmelerini tavsiye etmiştir.⁷

İslâmî ilimlerde önemli bir yer teşkil eden hadis ilmi, doğuşundan günümüze kadar önemli ve uzun bir süreç geçirmiştir. Hadis ilmine dair bu uzun tarihî seyrin serencamını daha net bir şekilde görebilmek, bunu sağlam bir zeminde mütalaa edebilmek detayları muhtevî bölgesel ve devirsel çalışmalara ihtiyacı zorunlu hale getirmiştir. Böylece bir ilme ve o ilmin muhtelif meselelerine dair boşluklar bu tarz çalışmalarla doldurulabilmektedir. Zira herhangi bir bölge veya zaman kesitini ele alan çalışmalar bir zincirin halkaları gibi öncesi ve sonrasıyla bir araya getirildiğinde fotoğrafın bütününe görmede önemli ve olumlu neticeler vereceği muhakkaktır. Nitekim son zamanlarda Kûfe, Basra, Bağdât, Endülüs, Hicâz gibi bölgelere ve Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Memlûkler, Osmanlılar gibi dönemlere dair hadis ilmini bölge ve zaman açısından ele alan çok sayıda çalışma literatüre girerek bu alana katkı sağlamıştır. Bu çalışma da hadis ilmi ve bu ilmin tarihi için önemli bir zaman ve coğrafyayı temsil eden 570-658/1174-1260 yılları arasında yaklaşık bir asrı kapsayan Dımaşk merkezli Eyyûbîler devrini ele almayı amaçlamaktadır. Zira bu devir medreselerin yaygınlaşp dârülhadis, hânkâh gibi müesseselerin kurularak eğitimin daha sistemli ve işlevsel bir boyut kazandığı önemli bir döneme tekabül etmektedir. Bu bağlamda devrin hadis tarihindeki özelliği ve yerinin ne olduğu, hadis eğitim ve öğretimi ile ilgili faaliyetlerin nasıl ve hangi mekânlarda yürütüldüğü, bu dönemde öne çıkan hadis âlimlerinin kimler olduğu, hadis alanında hangi metin ve kitapların önemsenip okunmasına ağırlık verildiği ana hatlarıyla tespit edilerek genel anlamda devrin hadis tedrisatındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Dımaşk'ta Hadis İlimi ve Tedrisati

Her devirde olduğu gibi Eyyûbîler devrinde de hadis ilmi hem âlimler hem de toplum nezdinde itibar gören ilimlerin başında yer almıştır. Devrin âlimleri bu ilmin tedrisiyle meşguliyete ayrı bir değer vermişlerdir. Nitekim İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), *Ulûmü'l-hadîs*'in hemen girişinde hadis ilminden, "faziletli ilimlerin en faziletlisi ve faydalı ilimlerin en faydalısı"⁸ şeklinde bahsetmektedir. Zira İbnü's-Salâh'a göre bu ilmin âhirete bakan bir yönü vardır.⁹ Hadis ilmini, "ilimlerin ha-

6 Ebu'l-Feth Mûsâ b. Muhammed el-Yünînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1374/1954), 4/300; Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, çev. Büşra Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 152.

7 Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Belensî, *Rihletü İbn Cübeyr* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1384/1964), 258.

8 Ebü Amr Osmân b. Salâhüddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nüreddin İtr (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1427/2006), 5.

9 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 236.

yırlısı” diye tavsif eden devrin muhaddislerinden Abdurrahman b. Abdülmün’im el-Makdisî’ye (öl. 656/1258) göre ise bu ilmin bir benzeri yoktur. Dolayısıyla o, ilim taliplerine hadis ilmiyle uğraşarak ebedî mutluluğa erişebileceklerini söylemiştir.¹⁰

Eyyübîler’de eğitim-öğretim Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerine göre yapılmaktaydı. Vakfiye metninde de bu husus açıkça belirtilirdi. Örneğin, Selâhaddîn Eyyübî’nin kardeşi Sittüşşâm Zümrüd Hâtun (öl. 616/1219) tarafından kurulan Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi Şâfiîlere,¹¹ Eyyübî emirlerinden Emir Gökçe’nin kızı Fâtîma tarafından kurulan Kusâiyye Medresesi ise Hanefîlere¹² vakfedilmesi şart koşulmuştu. Ancak halkın önemli bir kesimi Şâfiî mezhebine mensup olduğu ve Eyyübî hanedanı da bu mezhebi benimsediği için Dimaşk’ta Şâfiîlik, hâkim ve baskın konumda olmuştur. En yaygın ikinci mezhep olan Hanefîliğin ardından Hanbelîlik ve Mâlikîlik gelmiştir. Dolayısıyla bu durum diğer alanlarda olduğu gibi eğitim ve öğretimde de Şâfiîliğin belirgin bir etkisini netice vermiştir.¹³

Dersler, İslam ilim tarihinde yaygın olarak kullanılagelen halka şeklinde meclisler kurularak gerçekleştiriliyordu. Dersin hocası öğrencilerin kendisini rahatça görebilecekleri yüksek bir yerde oturarak veya sütunlardan birine sırtını dayamak suretiyle ders işlerdi. Nitekim İbn Cübeyr, Emevî Camii’ni ziyareti esnasında el-Murâdî diye bilinen İsbilyeli bir fakihin câmiye ait sütunlardan birinin dibinde ders verdiği tanık olduğundan bahseder.¹⁴ Muhaddisler, hadis derslerinde zaman zaman kendi görüşlerini belirtmişler, şerh mahiyetinde konuya dair açıklayıcı bilgilere yer vermişlerdir. Bununla birlikte konunun zihinlerde yer edinmesi için müzakere metodunu da yaygın olarak kullanmışlardır. Böylece hadis tedrisatında aktif bir eğitim yöntemi uygulanmıştır. Dönemin fakih ve muhaddislerinden Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267), Eşrefiyye Dârülhadisî’ne atandığı gün devrin kadisiyle birlikte müderris ve muhaddislerden oluşan bir grub ulemânın huzurunda ilk dersinde *Şerhu’l-hadisî’l-muktefâ fi meb’asi’n-Nebiyî’l-Mustafâ* isimli eserinden okumuş, naklettiği hadislerin sened ve metinleri hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵ Aynı şekilde Âdiliyye Medresesi’nin açılışında yapılan

10 Ebü’l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâti’l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin (Riyâd: Mektebetü’l-Ubeykân, 1425/2005), 4/48-49.

11 Abdülkâdir Bedrân, *Münâdemetü’l-atlâl ve müsâmeretü’l-hayâl*, thk. Zührey eş-Şâviş (Dimaşk: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1405/1985), 106.

12 Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi’l-medâris*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410/1990), 1/434. Bu devirde Dimaşk’ta kadınların kurduğu Hanefî medreseler ve müderrisleri hakkında bk. M. Fatih Yalçın, “Eyyübîler Döneminde Şam’da Kadınlar Tarafından Kurulan Hanefîler’e Ait Medreseler”, *History Studies International Journal of History* 6/6 (Aralık 2014).

13 Örneğin 6 tanesi Zengîler, 58’i ise Eyyübîler döneminde kurulan Dimaşk’taki mevcut 64 medreseden 28’i Şâfiî, 25’i Hanefî, 7’si Hanbelî, 1’i Mâlikî medresesidir. Geriye kalan 3 tanesi ise Şâfiî ve Hanefîlerin ortak kullanımına tahsis edilmiştir. Bk. Yılmaz, *Zengî ve Eyyübî Dimaşk’ında Ulema ve Medrese* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 73.

14 İbn Cübeyr, *Rihle*, 245.

15 Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Müzeyyel ale’r-Ravzateyn*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1431/2010), 2/195-196.

ilk derste de çeşitli ilimlerde söz sahibi pek çok müderris yer almıştır. Medresenin evvânında (avlu) gerçekleştirilen ve Eyyûbî sultanlarından Muazzam İsrâ'nın (öl. 624/1227) da hazır bulunduğu mecliste Kâdî Cemâlüddîn Yûnus b. Bedrân el-Mısrî ilk dersi yapmıştır. Sultanın sağında sırasıyla Hanefî şeyhi Cemâlüddîn el-Hasîrî, Şâfiî şeyhi Fahrüddîn b. Asâkir, Şemsüddîn İbnü's-Şîrâzî, Muhyiddîn Yahyâ İbnü'z-Zekî; solunda medresenin müderrisi Cemâlüddîn el-Mısrî, Seyfüddîn el-Âmidî, Şemsüddîn Yahyâ b. Hibetullah, Necmüddîn Halil; karşısında ise İbnü's-Salâh ve daha başka âlimlerin oturup insanların da bu halkanın gerisinde yer almış olması,¹⁶ oturmada dahi bir düzen ve âdaba riayet edildiğini göstermektedir.

1.1. Hadis Tedrisatında Rihleler ve Önemi

Sahâbe neslinden başlayıp sonraki asırlarda da büyük bir ivme kazanarak zirveye ulaşan ve bilginin intikalinde önemli vazife gören ilim yolculukları (rihle), ilim taliplerinin hayatında bir zaruret ve âdet haline dönüşmüştür. Zira bu durum, bir açıdan kişinin ilmi seviyesini tespit etmede önemli bir etken kabul edilmektedir. Kısacası bir ilim talibi ne kadar çok yere seyahat etmişse ve ne kadar çok hocayla görüşmüşse, o derece ulemâ ve halk nazarında hüsnü kabul görür anlamına gelmekteydi. Âlimler, rihle geleneğinden nasibini almayanları pek hoş karşılamamışlar ve bunu bir eksiklik olarak telakki etmişlerdir. Yahya b. Maîn'in (öl. 233/847), kendi bölgesinde hadis yazıp da başka yerlere yolculuk yapmayan kimseyi dostluk kurulmayacak dört kişiden biri olarak görmesi ve İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) hadis talibinin, beldesindeki âli isnadları ve malumatı elde ettikten sonra, diğer beldelelere de seyahat etmeyi bir gereklilik görmesi,¹⁷ ilim yolculuklarının âlimler nezdindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Eyyûbîler devrinde de ilim yolculuklarına büyük bir önem verilmiştir. Dönemin muhaddislerinden Cemmâilî diye bilinen Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî (öl. 600/1203) kendisine ilim talebi için gelip de bir şeyler öğrenenlere başka beldelelere gidip oradaki âlimlerden de faydalanmalarını tavsiye etmiş, ilim maksadıyla yapılan rihleleri cihad ve nafilelerden üstün tutmuştur.¹⁸ Nitekim o, Ziyâeddîn el-Makdisî (öl. 643/1245) ve Yûsuf b. Halîl b. Karâcâ (öl. 648/1250) gibi çokça seyahatte bulunmuş muhaddislerin ilim yolculuğuna çıkmasında etkin rol oynamıştır.¹⁹ Ziyâeddîn, ilim yolculuğuna başlamadan önce hocalarıyla bir araya gelip onların görüşlerine başvurduğunda hocası İbrahim b. Abdülvâhid'in (öl. 614/1218) kendisine "İslâm, hadistir; hadis yok olduğunda İslâm yok olur" dediğini²⁰ belirterek hadis ilmi için rihlenin zaruretine işaret etmiştir.

16 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/351-352.

17 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 246.

18 İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/12.

19 Bk. Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 21/450; 23/151.

20 Muhammed Mutî' el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn fi sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâeddîn* (Beyrut: Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1420/1999), 47.

Bu dönemde yaşamış hadis âlimlerin hâl tercümelerinin ele alındığı kaynaklar incelendiğinde çok sayıda muhaddisin Dımaşk'taki muhaddisleri ziyaret ettiği, onlardan ders ve icâzet aldığı gibi bu muhitte yetişip büyüyen âlimlerin de aynı maksat ve hedeflerle ilim merkezlerine adeta mekik dokur gibi gidip geldikleri hatta içlerinden bir kısmının aynı beldeye defalarca gittiği görülecektir. Cezîre bölgesi muhaddislerinden Abdülkâdir b. Abdullah er-Ruhâvî (öl. 612/1215) hadis yolculuklarıyla şöhret bulmuş isimlerdendir. Kendi el yazısıyla çok sayıda kitap ve cüz yazan er-Ruhâvî'nin, Dımaşk'a geldiğinde buradaki medreselerde ikâmet ettiği ve bu süre zarfında İbn Asâkir'in *Târihu Dımaşk'*ını istinsah ederek tamamını müellifine okuduğu rivâyet edilmektedir.²¹ Nablus'a bağlı bir yerleşim birimi olan Merdâ'da doğan ve bu şehirde hatib olarak görev aldığından Hatîbu Merdâ diye tanınan Muhammed b. İsmâil en-Nablusî (öl. 656/1258) gençlik yıllarında Dımaşk'a gelerek ilim tahsil eden mihaddislerden bir diğeridir. Nablusî'nin uzun yıllar Merdâ'da hatiplik yaptığını dile getiren Zehebî, onun 653/1255 yılında da Dımaşk'a geldiğini ve burada Müslim'in *es-Sahih'i*, İbn İshâk'ın *es-Sîre'si* ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned'i* ile rivâyetine sahip olduğu birtakım cüzleri naklettiğini söylemektedir.²²

Dımaşk, bu devirde Mağrib ve Endülüslü hadis âlimlerinin de dikkatini çekmiştir. Zira Mağrib hac yolunun bu topraklardan geçmesi ve önemli ticaret yollarının burada yer alması hem dîni hem de ticarî maksatla yola çıkan ilim erbabının bu fırsatı ganimet bilerek Dımaşk'a uğramasını ve buradaki ulemayla fikir alışverişinde bulunmasını sağlamıştır. Örneğin Muhammed b Ahmed el-Bâcî (öl. 635/1237), 634 yılında hac ziyâreti sebebiyle deniz yoluyla Akkâ'ya gelerek Akkâ limanından da Dımaşk'a geçen Endülüslü âlimlerindendir. Bâcî, Dımaşk'ta bulunduğu müddet zarfında *Muvatta'*ı rivâyet etmiş ve İbnü's-Salâh'tan da *Ulûmü'l-hadis'i* dinlemiştir.²³ Lügat, kıraat, şiir, fıkıh ve hadiste söz sahibi İbn Mâlik diye meşhur Endülüslü âlim Muhammed b. Abdullah et-Tâî (öl. 672/1274) ise Dımaşk'a yerleşmiş isimlerden olup Emevî Camii ve Âdiliyye türbesinde tedris vazifesiyle iştigal etmiştir.²⁴ Dil ilimlerindeki başarısı onu *Sahih-i Buhârî'*yi filolojik açıdan tahlile tabi tutmaya sevk etmiş ve o, bu eserde geçen müşkil kelimelerin izahına dair bir eser kaleme almıştır.²⁵

Devrin hükümdarları da zaman zaman muhtelif şehirlerdeki önemli isimleri Dımaşk'a davet ederek Dımaşk dışındaki meşhur muhaddislerin, rivâyet icazetine

21 İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/177.

22 Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1997), 48/285-286.

23 Zehebî, *Siyer*, 23/29; İbn Ruşeyd, *İfâdetü'n-nasih bi't-ta'rîf bi senedi'l-Câmi'i-s-Sahih*, thk. Muhammed el-Habib (Tunus: ed-Dârü't-Tünusiyye lî'n-Neşr, 1394/1974), 103-104.

24 Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefayât ve'z-zeyl aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdir, 1393/1973), 3/407-409; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 50/108-111.

25 Kütübî, *Fevâtü'l-Vefayât*, 3/408. İbn Mâlik'in sözü edilen eseri günümüze ulaşmış olup neşredilmiştir. Bk. İbn Mâlik, *Şevâhidü't-tavzih ve't-tashih li müşkilâti'l-Câmi'i's-sahih*, nşr. Tâhâk Muhsin (Bağdat: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1985).

sahip olduğu hadis kitaplarını nakletmeleri için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Hadis rivâyeti için şehre davet edilenler arasında Hanbel b. Abdullah er-Rusâfî (öl. 604/1207), Ömer b. Muhamed b. Taberzed (öl. 607/1210) ve Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî (öl. 631/1233) gibi isimler yer almaktadır. Nitekim Erbil hükümdarı Muzafferuddîn Gökböri (öl. 630/1233) tarafından Erbil’de bir dârülhadis inşa edildiği zaman burada hadis okutacak kimsenin bulunmadığından Bağdat’tan âlimlerin davet edilmesi hükümdara teklif edilir. Bunun üzerine Gökböri, Abbâsi halifesi Nâsır Ebü’l-Abbâs Ahmed’e (öl. 622/1225) bir mektup yazarak dönemin muhaddislerinden İbn Taberzed ile er-Rusâfî’nin Erbil’e gelmelerini talep eder. Bir müddet sonra Selâhaddîn Eyyûbî’nin oğlu el-Meliku’l-Muhsin Ahmed (öl. 634/1237), söz konusu âlimlerin Erbil’de oldukları haberini alınca Dımaşk’a da gelmeleri için Erbil hükümdarına mektup yazmıştır.²⁶

İlim tahsili için diyar diyar dolaşmakla temâyüz etmiş Dımaşklı hadis hâfızı İbn Amrûk el-Bekrî (öl. 656/1258), Bağdât, Erbil, Halep, Hemedân, Herat, İsfahan, Kudüs, Mekke, Merv, Mısır, Musul, Nîsâbûr gibi ilim merkezlerinde bulunmuştur. Gezdiği yerlerde ders aldığı hocaların rivâyetlerini içeren *el-Erbaûne’l-belediyye* isimli bir eser kaleme almıştır.²⁷ Şehirlerin ilmî ortamının cazibesi, kendilerine sunulan imkânlar ve benzeri nedenler bazen âlimleri gittikleri şehre yerleşerek ömürlerinin sonuna kadar orada yaşamaya sevk etmiştir. Nitekim Dımaşk’ta doğan Muhammed b. İbrahim el-Makdisî (öl. 676/1277), Tâcüddîn Ebü’l-Yümn el-Kindî (öl. 613/1217), Ebü’l-Kâsım Abdüssamed İbnü’l-Harestânî (v. 614/1218) ve Muvaffakuddîn İbn Kudâme’dan (öl. 620/1223) muhtelif ilimlere ait dersler aldıktan sonra Bağdat’a giderek devrin meşayihından istifade etmiş ve orada evlenmiştir. Daha sonra Mısır’a geçen Muhammed, memnun kaldığı bu şehirde vefatına kadar ikamet etmiştir. Üstelik Mısır’da büyük bir şöhret kazanarak Hanbelîlerin şeyhi olma vasfını elde etmiştir. Kaynaklar onun Kahire’deki Saïdu’s-süedâ hânkâhının meşihatına getirildiğini ve Mısır diyarında Hanbelîlerin ilk kadilkudâtı olmasının yanında Sâlihiyye Medresesi’nin de ilk müderrisi olduğunu zikreder.²⁸ Mısır’da yakaladığı bu şöhret bir âlimin hangi saiklerden ötürü gittiği yerlerden ayrılamadığını ve buraları mesken edindiğini açıklar mahiyettedir.

Kaynaklar, çokça rihlede bulunmakla temâyüz etmiş âlimler hakkında *rahhâl*, *cevvâl*, *vâsi’u’r-rihle*, *kesîru’l-esfâr* gibi ifadeler kullanarak onların bu hususiyetlerine dikkat çekmişlerdir. Ebü’l-Kâsım İbn Asâkir (öl. 571/1176), Ömer b. Muhammed ed-Dımaşkî (öl. 574/1179), Muhammed b. Abdurrahman el-Mesûdî (öl. 584/1188), Muhammed b. Abdülğani el-Makdisî (öl. 613/1217), Abdülazîz b. Abdülmelik ed-Dımaşkî (öl. 618/1221), Muhammed b. Yûsuf el-Birzâlî (öl. 636/1238), İbrahim b. Muhammed es-Sarîfînî (öl. 641/1243), Mufaddal b. Ali el-

26 İbnü’l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid (Irak: Dârü’r-Reşid, 1400/1980), 1/159-160; İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb fi târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 6/2979.

27 Zehebî, *Siyer*, 23/326-327.

28 Yünîni, *Zeylû Mir’âti’z-zamân 3/279-280*; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 50/240-241; İbn Receb, *ez-Zeyl*, 4/142-148.

Kureşî (öl. 643/1245), Ziyâeddin el-Makdisî (öl. 643/1245), Yûsuf b. Halîl b. Karâcâ ed-Dımaşkî (öl. 648/1250), Abdurrahman b. Ebu'l-Fehm el-Yeldânî (öl. 655/1257), Hasan b. Muhammed el Bekrî öl. 656/1258) gibi isimler bu devirde Dımaşk'ta zikredilen vasıflarla nitelenen muhaddislerdendir.

1.2. Hadis Tedrisatında Yaygın Kullanılan Metotlar

İslâm ilimler tarihinde, bilginin hangi usûl ve yollarla elde edildiğine ehemmiyet verilmiştir. Özellikle de hadis ilminde bu durum rastgele olmayıp belli bir esas ve usûl çerçevesinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda hadis eğitim ve öğretim faaliyetlerinde usûl kaynaklarında detaylıca yer verilen metotlar kullanılmıştır. Eyyûbî devrinde de hadislerin tahammül ve edası belirtilen metotlarla gerçekleştirilmiş olup umumiyetle semâ, kıraat ve icâzetin kullanıldığı görülmektedir. Önceki asırlarda hadislerin tahammül ve edasında uygulanan usuller, bu devirlerde daha çok kitapların tedris ve rivâyetinde kullanılır olmuştur. Dolayısıyla herhangi bir hadis kitabını rivâyet etmek isteyen kişinin o kitabın rivâyet hakkına sahip olması gerekiyordu ki bu da semâ, kıraat, icâzet gibi metotlarla elde edilebiliyordu. Aksi takdirde bir kimsenin rivâyet hakkına sahip olmadığı bir hadis metnini veya eserini okutması itibar görmemiştir.

Herhangi bir hadis kitabını rivâyet eden muhaddisin, hocasından bu kitabı hangi yolla aldığı belirtilmiş ve hatta söz konusu kitabın tamamı semâ yoluyla elde edilmemişse buna da ayrıca dikkat çekilmiştir. Örneğin Tirmizî'nin *Sünen*'ini okutmuş devrin isimlerinden Ebü'l-Yümn el-Kindî (öl. 613/1217), hocası Ebu'l-Feth Abdülmelik el-Kerühî'den (öl. 548/1153) *Sünen*'in bir kısmını semâ, diğer bir kısmını ise icâzet yoluyla aldığından, kaynaklarda Kindî'nin eserin tamamını semâ yoluyla almadığı özellikle belirtilmiştir.²⁹ Aynı şekilde Kindî'nin kendisinden *Târîhu Bağdâtı*' dinlediği hocası Ebû Mansûr Abdurrahman el-Kazzâz'ın (öl. 535/1140), sözü edilen kitabın 36. cüzünü bizzat Hatîb el-Bağdâdî'den dinlemediği zikredilmektedir. Zira Ebû Mansûr, annesinin vefatı sebebiyle defin işlemleriyle meşgul olduğundan o günkü derse iştirak edememiş ve 36. cüzün semâını kaçırmıştır. Hatîb el-Bağdâdî dersin başında herhangi bir oturumu kaçıranlara tekrarda bulunmayacağı şartı getirdiğinden Ebû Mansûr ilgili cüzün semâından mahrum kalmıştır.³⁰ Örneklerden de anlaşıldığı üzere hadis tahammülünün hangi yolla gerçekleştiği açıklanmış ve semâin eserin tamamını kapsayıp kapsamadığı dahi belirtilmiştir.

Hadislerin tahammül ve edasında icâzet de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hadis öğrenimini daha kolay hale getirme ve hadislerin neşrine hizmet etme maksadı, âlimleri icâzetle hadis rivâyet etme yöntemini kullanmaya sevk etmiştir. Öte yandan Müslümanlara özgü olan isnad sistemini muhafaza etme arzusu da

29 İbn Nukta, *et-Takyid li ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*, thk. Şerîf b. Sâlih (Katar: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1435/2014), 2/520.

30 İbn Nukta, *et-Takyid*, 2/263.

icâzete ehemmiyet vermeye sevk etmiştir.³¹ İcâzetin zaruriyyetine ve faydasına değinen devrin hadis hâfızlarından Ebû Tâhir es-Silefi'nin (öl. 576/1180), râvî ve hadis hâfızlarının zamanla yok olması göz önünde bulundurulduğunda, isnad sistemini ayakta tutmanın yolunun ancak icâzet sayesinde gerçekleşebileceğine ve ayrıca gitmek istenen hocanın uzak bir yerde olması veya herhangi bir engelden dolayı her ilim talibinin ilim yolculuğuna çıkmaya güç yetiremediğine ve bu sebeple icâzet yöntemine başvurmanın kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmiştir.³²

Bir âlim başka birine icâzet verdiyse, bu artık icâzet verilen için bir belge niteliği taşıyordu. Bu çerçevede âlimler, icâzet yoluyla çok sayıda hocaya sahip olmuşlardır. Örneğin Dımaşk'ın meşhur muhaddis ve tarihçisi Ebü'l-Kâsım Ali b. Asâkir (öl. 571/1176)'in 290 kadar hocadan icâzet aldığı nakledilmektedir.³³ Nitekim o, *Mu'cemü's-şuyûh*'unda Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Endelüsî'den (öl. 532/1138) naklettiği bir rivâyetin kendisine İskenderiye'den icâzetle geldiğini aktarmaktadır.³⁴ Aynı şekilde Ziyâeddîn el-Makdisî'nin sadece üçüncü cüzü elimize ulaşan *Meşâyihu'l-icâze* isimli eserinde 45 hocanın ismi yer almaktadır.³⁵ En az üç cüzden müteşekkil olduğu anlaşılan bu kitap, Ziyâeddîn'in ne kadar çok hocadan icâzet aldığı ortaya koymaktadır.

Bir ilim tâlibi bizzat kendisi hocadan icâzet isteyebileceği gibi arkadaşı, tanıdığı veya bu işi meslek edinmiş kişiler aracılığıyla da icâzet talebinde bulunabilmekteydi. Nitekim İbnü's-Sâbûnî (öl. 680/1282), biyografisine yer verdiği Ebû İmrân Mûsâ b. Yûsuf'tan (öl. 636/1238) bahsederken Ebû İmrân'ın kendisine icâzet verdiğini ve bu icâzetin, Münzirî'nin (öl. 656/1258) talebiyle (istid'a) alındığını belirtmiştir.³⁶ Aynı şekilde Bağdâtlı âlimlerden Ebü'l-Hasan Ali İbnü'n-Nefis'in (öl. 640/1242), hocaların vermiş olduğu icâzetleri sahiplerine teslim etme maksadıyla Bağdât'tan İskenderiye'ye gidip gelmiştir.³⁷ Yıllarca bu vazifeyi yerine getiren İbnü'n-Nefis'in, bu sebeple "el-İcâzâtî" diye tanındığı zikredilmektedir.³⁸ Muhaddisler, hocalarından aile fertleri için de icâzet vermelerini ricâ etmişlerdir. Özellikle çocuklar için icâzet talebi çok yaygın bir hâl almıştı. Pek çok ilim adamı çocuklarının erken yaşlarda sened zincirine dâhil olmalarını istemiştir. Devrin eğitim hayatına bakıldığında bu durumun izlerini net bir şekilde görebilmek müm-

31 Cemil Akpınar, "İcâzet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/394.

32 Sehâvî, *Fethü'l-muğîs bi-şerhi Efliyyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 2/227-228.

33 Zehebî, *Siyer*, 20/556.

34 Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Asâkir, *Mu'cemü's-şuyûh*, thk. Vefâ Takiyyüddîn (Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1421/2000), 721.

35 Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 149-151.

36 İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletü lkmâli'l-İkmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ ve'l-elkâb*, (Irak: Matbûâtü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1377/1957); 168; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *el-Münzirî ve kitâbuhu't-Tekmile* (Irak: Matbaatü'l-Âdâb fi'n-Necef, 1388/1968), 98-99.

37 İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletü lkmâli'l-İkmâl*, 322.

38 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 46/446.

kündür. Meselâ Ebû Şâme, kendisiyle bir araya geldiği hocalarından çocukları Muhammed, Ahmed, İsmail ve Fatıma için icâzet almıştır.³⁹

2. Hadis Tedrisatının Yapıldığı Mekânlar

2.1. Medreseler

Medrese yapımına büyük bir önem veren Eyyûbî devleti, daha önce Selçuklular, ardından Zengiler tarafından kurulan bu eğitim müesseselerini bütün gayretleriyle inşa etmeye devam ederek ülkenin her tarafına götürmüştür. Eyyûbîlerin, hâkimiyetleri boyunca sadece Dımaşk'ta 58 medrese inşa etmiş olmaları,⁴⁰ bu dönemde ne denli yoğun bir medrese kurma faaliyetinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Medreselerde tefsir, kıraat, fıkıh, hadis, sarf, nahiv, edebiyat ve benzeri ilimlerde ders veren kimselere müderris denilmekteydi.⁴¹ Medreseye atanacak olan müderris, onu yaptıran, vakfeden kimse veya devlet tarafından belirleniyordu. Devlet eliyle atanan müderris maaşını düzenli olarak devletten aldığı gibi vakıflarca atanan müderrisler de ücretlerini vakıf idaresinden alırlardı. Bu ücretler medreseyi tesis edenlerin imkân ve tercihlerine, müderrisin şöhretine ya da medreseye göre değişkenlik arz edebilirdi. Selâhaddin'in Mısır'da yaptırdığı Salâhiyye Medresesi'nin müderrisinin aylık ücretinin 40 dinar olduğundan bahsedilirken⁴² Dımaşk'taki Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi'nde görev alacak müderrise 130 Nâsırî dirhemi tahsis edilmişti.⁴³ Medreselerde müderrislere yardımcı olmak maksadıyla muîd denilen kimseler görev yapıyordu. Günümüzdeki asistanlığın karşılığı olan muîd, öğrencilerle beraber derse katılıp ve dersin bitiminde müderrislerin öğrencilere vermiş olduğu dersi onlara tekrarlayan, anlayamadıkları hususları açıklığa kavuşturan yardımcı kimselerdi. Aylık kendilerine belli bir ücret tahsis edilen muîdler, Eyyûbî dönemi medreselerinde müderristen sonra en

39 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 2/47, 68, 140. Bu durum İslâm eğitimi üzerine araştırma yapan Batılı ilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. Nitekim İslâm ve Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış çağdaş bir tarihçi olan Jonathan Berkey çocukların icâzetine dair şu açıklamalarda bulunmuştur: "...Özellikle hadis rivâyetinde çok küçük yaşta kız ve erkek çocuklara yaşlı biri tarafından verilen icâzetler bu çocukların hayatının ilerleyen dönemlerinde birbirleriyle bağlantılı iki sebepten dolayı değerli oluyordu. Diğer tüm unsurlar sabitken bir çocuğun elindeki yaşlı birinden alınmış bir icâzet daha genç birinden alınmış icâzete göre her şeyden önce daha az ismin yer aldığı bir senet zincirine sahip olacaktır. Senette daha az ismin yer alması onun muasırılar nazarında daha sağlam olması demektir. Zira teorik olarak daha az isim demek bilginin intikalinde hata ihtimalinin daha az olması demektir. Buna ek olarak küçük yaşta icâzet alan bir çocuk onlarca yıl önce vefat eden saygıdeğer bir hocadan bir eseri rivâyet edecek hayatta kalan son kişi haline dönüşebilirdi." Bk. Jonathan Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, çev. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yayınları 2009), 46.

40 Bu devirde kurulan medreseler hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Şümeysânî, *Medârisü Dımaşk fi'l-asi'l-Eyyûbî* (Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedide, 1403/1983). Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

41 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-aşâ fi sinâ'ati'l-inşâ* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1340/1922), 5/464.

42 Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl (Kahire: Dârü lhyâ'i'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1387/1967), 2/257; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınları, 2013), 196-197.

43 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/228; Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*, 87.

önemli mevkiyi temsil ediyordu. Çok sayıda hadis âlimi genellikle gençlik yıllarında bu vazifede rol almıştır. Bu durum eğitim hayatlarının ileriki safhalarında hoca olabilme yolunda onlara büyük bir tecrübe sağlamıştır. Nitekim İbnü's-Salâh Nizâmiyye medreselerinde görev yapan hocası Muhammed b. Yûnus'a (öl. 608/1211) bir müddet muîd olmuştur.⁴⁴ Aynı şekilde Kemâlüddîn İshâk b. Ahmed (öl. 650/1252) Ravâhiyye Medresesi'nde İbnü's-Salâh'ın yanında yaklaşık 20 yıl bu vazifede bulunmuştur.⁴⁵

Medreselerde eğitim alan talebe sayısının ise ortalama 20 kadar olduğu görülmektedir. Meselâ Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi'ne ait sicil kaydında bu hususa işaret edilmiş müderris, müezzin ve kayyım hâriç muîd ve imamla birlikte talebe sayısının yirmiyi aşmaması şart koşulmuş, ancak vakif gelirlerinde artışın olması durumunda yetkili kişinin bu sayıyı çoğaltabileceği zikredilmişti.⁴⁶ Aynı şekilde Âdiliyye Suğrâ ve Asrûniyye Medresesi'ne alınacak talebe sayısının da 20 olması öngörülmüştü.⁴⁷ Ancak talebe sayısının bütün medreselerde böyle olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bütün medreselerin aynı büyüklükte ve aynı imkânlarla sahip olduğu vakıya uygun düşmemektedir. Yukarıda zikredildiği gibi Şâmiyye Cevvâniyye'de bu sayının eldeki imkânlarla göre değişebileğine işaret edilmesi bunu teyit etmektedir.

Dersler daha çok güneşin doğuşuyla başlar ve ikinci vaktine kadar devam ederdi. Derslerin süresi hususunda ise öğrenciyi ne usandıracak şekilde uzun ne de çok kısa tutulması, derse gelenlerin durumlarının göz önünde bulundurulması tavsiye edilirdi.⁴⁸ Yine medreseler günümüzdeki eğitimde olduğu gibi haftalık ve yıllık tatile girerdi. Haftada üç ile beş gün arasında ders yapılır, salı ve cuma günleri genellikle tatil olurdu. Ancak bazı medreselerde farklı uygulamalara da rastlamak mümkündür. Nitekim Emîniyye Medresesi müderrisi Alâüddîn İbnü'z-Zemlekânî (öl. 690/1291), cuma dâhil bütün günlerde ders yapılmasını kararlaştırmıştı.⁴⁹ Ömeriyye Medresesi de cuma hariç bütün günlerde tedrisata açıktı. Ancak bir dönem sonra aynı medresede pazartesi ve perşembe günleri tatil olmuştur.⁵⁰ Bununla birlikte bayram günleri, üç aylar ve hatta Şevvâl ayının ilk 20 günü de tatil olabiliyordu.⁵¹

44 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/149; Ebû Muhammed Abdürrahîm b. el-Hasen el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 1/41.

45 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 1418/1997), 48/441; *Siyer*, 23/248.

46 Bk. Nuaymî *ed-Dâris*, 1/227-228; Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 251; Şümeysânî, *Medârisu Dimaşk*, 192.

47 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/279, 303.

48 Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Cemâa, *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fi edebi'l-âlim ve'l-müteallim*, thk. Muhammed İbn Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012), 65.

49 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/145.

50 Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ali b. Tolun *ed-Dimaşkî, el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed İbrahim (Ammân: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1434/2013), 1/355.

51 Semîre Sâlim, *el-Hayâtü'l-İlmiyye fi medineti Hamâ fi'l-asri'l-Eyyûbi* (Suudi Arabistan: Câmîatü Ümmî'l-kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1432/2011), 160; Halit Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 123.

Vakıflarla desteklenen bu müesseselerin çoğu, özellikle şehre dışarıdan gelmiş ilim taliplerine yurt, burs gibi barınma ve mâli destek imkânı da sağlıyordu. Meselâ Nevevî (öl. 676/1277) on dokuz yaşlarında ilim tahsili için Dımaşk'a geldiğinde, Emevî Camii hatiplerinden Cemâlüddîn Abdülkâfi (öl. 689/1290), onu devrin Şam müftüsü Tâcüddîn Abdurrahman el-Fezârî'nin (öl. 690/1291) ders halkasına götürmüştü. Ne var ki Nevevî'nin kalacak yeri yoktu ve hocasının görev yaptığı Sârimiyîye Medresesi de barınma imkânı sağlayacak özellikte bir medrese değildi. Bunun üzerine hocası onu bu imkânlara sahip, İbnü's-Salâh'ın talebelerinden Kemâlüddîn İshâk b. Ahmed'in müderrisi olduğu Ravâhiyye Medresesi'ne yönlendirerek Nevevî'yi bu müşkil durumdan kurtarmıştır. Nevevî vefatına kadar hayatını bu medresede geçirmiştir.⁵²

Hadise yönelik ilimlerin okutulması ve nice muhaddisin yetişmesinde de rol oynayan bu mekânlar, hadis tarihi itibarıyla ayrı bir öneme sahiptir. Örneğin, Sâlihiyye mahallesinde inşa edilen Ömeriyye Medresesi huffâz ve muhaddislerin buluşma merkezi hâline gelmişti. Sonraki asırlarda ilim tarihine damgasını vuracak Mizzî, Zehebî, İbn Teymiyye, İbn Nâsırüddîn gibi Dımaşklı muhaddislerin ders aldığı bu medreseden faydalanmak için İbn Hâcer ve Sehâvî gibi Dımaşk dışında yaşayan hadis âlimleri de ilim yolculuğuna çıkacaklardır.⁵³ Bu müessesede ilk ders veren ismin Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî olduğu zikredilmektedir. Abdülğani'den sonra hadis ilimlerinde söz sahibi oğlu Ebu'l-Feth Muhammed (öl. 613/1217) medresedeki bu görevi sürdürmüştür.⁵⁴ Nevevî'nin, önemli hocaları arasında kabul ettiği Bîrzâlî ve Mizzî gibi huffâzın da kendisinden rivâyette bulunduğu Eşrefiyye Berrâniyye Dârülhadi'sinin ilk şeyhi Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî (öl. 682/1283)⁵⁵ de bu dönemde Ömeriyye Medresesi'nde hadis ilminin neşrine hizmet etmiş âlimler arasındaydı.

Sahih-i Müslim'i rivâyet etmiş isimlerden Hanefî şeyhi Cemâlüddîn Mahmûd el-Hasîrî (öl. 636/1238), Nûriyye (Kübra) Medresesi'nde 25 yıl boyunca tedris vazifesini üstlenmiştir. Fıkıh ve hadis dersleri vererek çok sayıda talebe yetiştiren Cemâlüddîn'in, Eyyûbî Sultanı Muazzam İsâ'nın saygısını kazanan âlimlerden olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ *Maksidü'l-Müsned* adıyla Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini ihtisar ettiği ve *Sahih-i Müslim* hakkında eser kaleme aldığı zikredilen bir diğer Hanefî âlim Muhammed b. Abdullah el-Hilâtî (öl. 652/1254) de Mâridâniyye Medresesi'nde ders vermiştir.⁵⁷

52 Kütübü, *Uyûnüt-tevârih*, thk. Faysal es-Sâmir-Nebile Abdülmünim (Irak: Vezâretü's-Sekâf ve'l-İlâm, 1404/1984) 21/162-163; Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbû'r-ravî fi tercemeti kutbi'l-evliyâ en-Nevevî*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 15; Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, 102-103.

53 Hâfiz, *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1435/2014), 228.

54 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Şeddâd, *el-A'laku'l-hatire fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezire*, thk. Sâmi ed-Dehân (Dımaşk: el-Ma'hadü'l-Fransî l'İd-Dirâsâtü'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 1375/1956), 259; Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/82.

55 İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 4/172-185; Hâfiz, *el-Medresetü'l-Ömeriyye*, 241.

56 Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, thk. İbrâhim ez-Zeybek (Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434/2013), 22/359; Zehebî, *Siyer*, 22/187-188; Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*, 93-94.

57 Kâsım b. Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1413/1992), 262; Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*, 93-94.

Şâfiî muhaddis ve fakihlerden Ebû Mansûr Abdurrahman b. Asâkir (öl. 620/1223) ise hem Dımaşk'taki Cârûhiyye, Azrâviyye, Ravâhiyye ve Takaviyye medreselerinde Kudüste'ki Salâhiyye (Nâsiriyye) Medresesi'nde görev almıştır. Ebû Mansûr, bu vazifeyi bir müddet Dımaşk'ta, bir müddet de Kudüs'te ikamet etmek suretiyle yerine getirmiştir.⁵⁸ Günümüzdeki bir çeşit görevlendirmeyi andıran bu uygulamayla mücavir şehirlerdeki pek çok ilim talebesi Ebû Mansûr'dan istifade etmiştir. Ebû Mansûr'un Takaviyye Medresesi'ndeki meclislerinde Dımaşk'ın önde gelen âlim şahsiyetleri de hazır bulunmuştur. Takaviyye, elde ettiği konum ve ilmî hareketliliğinden dolayı Bağdat'taki Nizâmiyye medreselerini andırır ve Şam'ın Nizâmiyesi diye isimlendirilir hale gelmiştir.⁵⁹ İbnü's-Salâh da birçok medresede müderrislik yapmıştır. Kudüs'teki Salâhiyye Medresesi'nde ders vermiş, Muazzam İsâ'nın Kudüs'ün Haçlıların eline geçeceği endişesi üzerine surları yıktığı tarihe (616/1219) kadar da burada kalmıştır. Surların yıkılması üzerine yönünü Dımaşk medreselerine çeviren İbnü's-Salâh, Şâmiyye, Berrâniyye ve Ravâhiyye'de ders vermiş,⁶⁰ kendi telifâtının yanı sıra diğer ulemâya ait eserleri bu medreselerde okutmuştur.

2.2. Dârülhadisler

Dârülhadisler, hadis ihtisas merkezleri olup ilki Dımaşk'ta Nureddîn Mahmud Zengî (öl. 569/1174) tarafından tesis edilen Nûriyye Dârülhadisi'dir.⁶¹ Dımaşk'ta Zengîler'in Nûriyye'yi kurmakla önderliğini yaptığı ve Eyyûbîlerin de büyük bir gayretle inşasına devam ettiği çok sayıda dârülhadis bulunmaktaydı. Eşrefiyye (Cevvâniyye), Eşrefiyye (Berrâniyye),⁶² Fâzılıyye, Urviyye, Ziyâiyye, Kûsiyye, Nâsiriyye, Kerevvesiyye ve Şukayşikiyye Eyyûbîler devrinde Dımaşk'ta bina edilen dârülhadislerdir.⁶³

Dârülhadislerin kuruluş ve yayılışında birçok neden zikredilebilir. Esasen Eyyûbîler devrinde Dımaşk'taki medrese ve dârülhadis gibi eğitim müesseselerinin kuruluş amaçlarının birbirinden farklı olduğu söylenemez. Dârülhadisleri medreselerden ayıran temel faktör, bu kurumların hadis tedrisatı için yapılmış olmalarıdır. Bu bağlamda dârülhadislerin teşekkülünde rol oynayan saiklerin başın-

58 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/362; Zehebî, *Siyer*, 22/187-188; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dârü'l-Hicr, 1417/1997), 17/120-122; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/285; Şümeysânî, *Medârisu Dımaşk*, 73, 93, 143-144.

59 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/362.

60 Zehebî, *Siyer*, 23/141; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî vd. (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1383/1964), 8/327; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/282; Şümeysânî, *Medârisu Dımaşk*, 110-111, 144, 192.

61 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsar* (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1419/1998), 3/467-468. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/262.

62 Eyyûbî sultanlarından Eşref Müsâ tarafından kurulan söz konusu Eşrefiyye dârülhadislerden biri şehir surları içerisinde yapıldığından Cevvâniyye, diğeri ise şehir surları dışında yapıldığından Berrâniyye diye isimlendirilmiştir. Bk. Abdullah Hikmet Atan, *Dâru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dımaşk Dâru'l-Hadisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 93

63 Zikredilen dârülhadisler hakkında geniş bilgi için bk. Hâfız, *Dârü'l-hadisî's-şerif bi-Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Mektebî, 1431/2010).

da öncelikle hadis ilmini yaymak ve İslâm dinini sahih bir şekilde ikame etme hedef ve gayesinin yer aldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Batîni ve Şîî akımlara karşı Sünnî düşüncüyü hâkim kılmak da dârülhadislerin kurulmasında rol oynamıştır.⁶⁴ Zira Fatimîler başta Bağdat olmak üzere Mısır ve Şam bölgelerinde giderek nüfûz elde etmişlerdi. Bu sebeple Eyyübîler, Bâtîni hareketlere karşı Ehl-i Sünnet anlayışını muhafaza yoluna gitmiş ve bunu da Sünnî akideye göre eğitim veren müesseseler inşa ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁶⁵ Dârülhadislerin kurulma gerekçelerinden bir diğeri hayırsever olma anlayışıdır. Bilindiği üzere İslâm dini insanları devamlı hayırlı ve faydalı işler yapmaya teşvik etmiştir. Bu durum, insanlarda hayırseverlik duygusu oluşturmuş ve kendilerine manevî fayda sağlayacak ameller ile iştigal etmeye sevk etmiştir. Bu amellerden biri de muhtelif hayır kurumları vakfetmek şeklinde tezahür etmiştir. Bu sebeple varlık sahibi kimseler medrese, dârülhadis, mekteb ve benzeri eğitim kurumları yaparak ilim erbabının hizmetine sunmuşlardır. Dârülhadislerin kurulmasında hadis ve sünnete verilen önem ve özel ilgi de etkili olmuştur. Bu hususiyet insanları Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmek, bununla alakalı ilimleri tedris etmek amacıyla dârülhadis açmaya yöneltmiştir.⁶⁶ Hadis ve sünnete gösterilen ilgi, doğal olarak bu ilimle meşgul olan âlimlere karşı da gösterilmiştir. Bu bağlamda sultanların büyük bir çaba sarf ettiğini görmek mümkündür. Nitekim Nureddin Zengî, Nûriyye Dârülhadisi'ni İbn Asâkir için kurarken,⁶⁷ hadis ilmine ve ehline gösterdiği ilgiyle tanınan Eyyübî sultanlarından Eşref Mûsâ (öl. 635/1237) ise Eşrefiyye (Berrâniyye) Dârülhadisi'ni Abdullah b. Abdülğani el-Makdisî (öl. 629/1231) adına yaptırmıştır.⁶⁸ Bu zikredilenler dışında hadis yolculuklarının giderek azalması, İmlâ meclislerine katılanların sayısının artması, hadiste tedvin ve tasnif devrinin sona erdiği fikri gibi hadis tarihinin tarihi süreçte geçirdiği gelişim ve değişimlerin de dârülhadislerin kuruluşunda etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁹

Eşref Mûsâ'nın kurmuş olduğu Eşrefiyye (Cevvâniyye) Dârülhadisi'ne ait vakfiye metninin⁷⁰ günümüze kadar gelmiş olması dönemin dârülhadislerini aydınlatma açısından oldukça önemlidir. Örneğin dârülhadisin meşihat makamına hadis ilminde devrin en saygın muhaddisi atanırdı ve aldığı maaş da 90 dirhemdi. Eşrefiyye Dârülhadisi'nin şeyhliğine devrin meşhur muhaddisi İbnü's-Salâh'ı atayan Eşref Mûsâ, hoca olacak kişinin rivâyet ve dirâyette ön plana çıkmış olmasını; ancak iki kişiden biri rivâyette diğeri ise dirâyette yetkin olması durumunda

64 Ekrem Yücel, "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2015), 98-101.

65 Nureddin Zengî ve Eyyübîlerin, Sünnî düşüncüyü desteklemek için yaptıkları faaliyetler hakkında bk. Abdülmecid Bedevî, *et-Târîhu's-siyâsî ve'l-fikrî li'l-mezhebi's-Sünnî fi'l-maşrûk'el-İslâmî* (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1408/1988).

66 Yücel, "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", 113-114.

67 Sübkî, *Tabakât*, 7/223.

68 Nuaymî, ed-Dâris, 1/36.

69 Bk. Yücel, "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler", 105-113.

70 Dârülhadis vakfiyesinin tam metni için bk. Ebû'l-Hasen Takıyyüddin Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Fetâvâ* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, ts.), 2/108-115. Ayrıca bk. İbn Tolun, *el-Lema'âtü'l-berkîyye fi nûketi't-târîhiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1415/1994), 48-53; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 25-28.

rivâyet ilminde söz sahibi olana önceliğin tanınmasını şart koşmuştu.⁷¹ Mizzi'den (öl. 742/1341) daha bilgili biri tanımadığına, onun hem rivâyetü'l-hadîs hem de dirayetü'l-hadis alanında bilgi sahibi olduğuna değinen Takiyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Eşrefiyye hocaları arasında vakfın şartlarını taşıyan en uygun kişinin o olduğunu vurgulamıştır.⁷² Vakfiye metnindeki bilgilere göre dârülhadisin oldukça fonksiyonel bir yapıya sahip olduğu ve taliblerine büyük imkânlar sunduğu görülmektedir. Örneğin Şam dışından âlî isnada sahip bir âlim yine bu maksatla Dimaşk'a gelirse burada konaklayacağı ve kendisine her gün iki dirhem, şehirden ayrıldığı zaman ise tanesi 9 dirheme denk 30 dînâr verileceği zikredilir. Aynı şekilde gelen ulemâ eğer Şam diyarından geliyor ise kendisine zikredilen meblağdan daha az, Dimaşk'ta ikamet eden biri ise 10 dînâr veyahut bunun altında bir ücret takdim edileceğine yer verilmiştir.⁷³

Hadis kârîine aylık 24 dirhem, talebelere ise 8 dirhem verilmesi öngörülmüştü. Bununla birlikte dârülhadiste, dışarıdan ilim taliplerinin de gelerek hadis dinlemelerine imkân tanınmıştır. Bu vesileyle gelenlere 3-4 dirhem verilmiştir. Hem öğrencilere hem de dinleyicilere verilen bu meblağın onların göstereceği performansa göre azaltılıp çoğaltılabileceğine de değinilmiştir. Öğrencilerin gayret ve himmetlerini yükseltmeye matuf teşvik kabilinden bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Örneğin öğrencilerin, hadis kitaplarından birini ezberlemeleri karşılığında ödül alabilecekleri zikredilmiştir.⁷⁴

2.2.1. Nûriyye Dârülhadisi

Nüreddîn Zengî'nin tesis ettiği Nûriyye Dârülhadisi, Eyyübîler devrinde de hadis faaliyetlerindeki canlılığını sürdürmüştür. Dârülhadisin ilk hocası Dimaşk'ın meşhur muhaddis ve tarihçisi Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir olup vefatına kadar burada ders vermeye ve imlâ meclisleri akdetmeye devam etmiştir.⁷⁵ Söz konusu meclislerde *Fazlû Receb*, *Keşfu'l-muğattâ* ve *Kitâbü't-Tecrîd* isimli telifâtının yanı sıra Yahyâ b. Muhammed b. Sâid'in (öl. 318/930) *Emâlî'si*, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve'si* okuttuğu eserler arasındadır.⁷⁶ Muhaddislerin metodunu benimseyerek bilgileri senediyle nakleden İbn Asâkir, meclislerine besmele, hamdele ve Hz. Peygamber'e salâtü selâm okuyarak başlamış, ardından da konuyla ilgili hadisleri senediyle zikretmiştir. Daha sonra sahabe ve tabiün nesli âlimlerinden rivâyet edilen veya hocalarından konuya dair işittiği bilgileri şerh ka-

71 Halîl b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaüt-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru l-hyâit-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 29/108; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/16; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 25.

72 Safedî, *A'yânü'l-âsır ve ve a'vânü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1418/1998), 5/648-649.

73 Sübkî, *Fetâvâ*, 2/111.

74 Sübkî, *Fetâvâ*, 2/111. Eşrefiyye (Cevvâniyye) Dârülhadisi hakkında bir çalışma için bk. Abdalalim Demir, "Bir Hadis İhtisas Medresesi Olarak Eşrefiyye el-Cevvâniyye Dâru'l-Hadis'i ve İhtisaslaşmaya Katkısı", 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* (İstanbul: 2017), 59-72.

75 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/74-75; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 59.

76 Zikredilen eserlerin semâ kayıtları için bk. Hâfız, *el-Mehâsinü's-sultâniyye fi dâri'l-hadisî'n-Nûriyye* (Dimaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1427/2006), 96, 102, 115-117, 123-125.

bilinden nakleden İbn Asâkir, meclislerini şiirle hitama erdirmiştir.⁷⁷ İbn Asâkir'in vefatından sonra dârülhadisin yönetimini oğlu Ebû Muhammed Kâsım b. Ali (öl. 600/1203) devralmıştır.⁷⁸ Ebû Muhammed dârülhadiste görev yaptığı zaman diliminde babasının *Târîhu Dımaşk* ve *Tebyînü'l-kezibî'l-müfter'sini*, kendi eserlerinden de *Fazlü Şa'bân*, *Ta'ziyetü'l-müslim an ehihi* ve ayrıca *Müşnedü Abdillâh b. el-Mübârek*, *Cüz'ü İbni'l-Ğitrîf*, *Min hadisi Ebî Bekr en-Nasibî*, *Min hadisi'l-Fezârî* gibi çok sayıda kitâb ve cüz okutmuştur.⁷⁹ Ebû Muhammed'in vazifesi esnasında buranın vakfından bir şey almadığı, suyundan içmediği ve bu suyu abdest için dahi kullanmadığı gibi hadis talebi için gelenlere ihsan ve ikramda bulunmaktan da geri durmadığı nakledilmektedir.⁸⁰ Ebû Mansûr Abdurrahman b. Muhammed b. Asâkir (öl. 620/1223), Ebu'l-Berekât Hasan b. Muhammed b. Asâkir (öl. 627/1230) ve Ebu'l-Hasan Abdülvehhâb b. Hasan b. Asâkir (öl. 660/1262) Eyyübî devrinde Nûriyye'de hocalık yapmış diğer isimlerdir.⁸¹ Bu isimlerden Ebu'l-Berekât Hasan b. Muhammed'in (öl. 627/1230) ömrünün sonlarına doğru hastalandığı, Emevî Camii ve Nûriyye Dârülhadisi'ne ders vermek için sedyeye taşındığı nakledilmektedir.⁸² İbn Asâkir ailesinin yaklaşık bir asır gibi uzun bir müddet dârülhadisin yönetimini ellerinde tuttukları anlaşılmaktadır. Bu durum mansıpların miras yoluyla aile fertlerince devralındığını göstermektedir. Öte yandan sonraki süreçte Hanbelî ve Mâlikî ikişer muhaddisin Nûriyye'de görev almış olması buradaki eğitimin muayyen bir mezhebe bağlı olmadığını da ortaya koymaktadır.⁸³

Dârülhadisin resmi hocalarının dışında pek çok hadis âlimi zaman zaman burada hadis oturumları düzenleyip önemli gördükleri kitap ve cüzleri okutmuşlardır. Örneğin Berekât b. İbrahîm b. Tâhir el-Huşûî (öl. 598/1202), *Avâlî el-İmâm Mâlik* ile ilim tâlibleri için önemli bir eser olan *Hatîb el-Bağdâdî'nin* (öl. 463/1071) *er-Rihle fî talebi'l-hadîs'*ini okutmuştur. Muhammed b. Abdullâh es-Sülemî de (öl. 655/1257) dârülhadiste hadis okutanlar arasında olup çok sayıda isim, Hasan b. Süfyân en-Nesevî'nin (öl. 303/916) *el-Erbaûn'*unu bu dârülhadiste ondan semâ etmiştir.⁸⁴

2.2.2. Eşrefiyye (Cevvâniyye) Dârülhadisi

Eşrefiyye (Cevvâniyye) Dârülhadisi 15 Şaban 630 tarihinde meşhur hadis âlimi İbnü's-Salâh'ın burada hadis imlâ etmesiyle hizmete açılmıştır. İbnü's-Salâh, hadis usûlüne dair eserini burada telif etmiştir. Nitekim üzerinde Veliyyüddîn Ah-

77 Sübki, *Tabakât*, 7/222.

78 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/75-77; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 59-60.

79 Zikredilen eserlerin semâ kayıtları için bk. Hâfız, *el-Mehâsinü's-sultâniyye*, 134-154.

80 Zehebî, *Siyer*, 21/408; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/776.

81 Tarih boyunca dârülhadis yönetimini üstlenenlerin listesi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/74-84; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 59-60; Hâfız, *el-Mehâsinü's-sultâniyye*, 41-295; Muhammed Ebu'l-Ferec el-Hasenî, *Dârü's-Sünne: Dârü'l-hadisi'n-Nûriyye bi-Dımaşk*, nşr. Muhammed Mücîr el-Hasenî (Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1423/2002), 153-289.

82 Zehebî, *Siyer*, 22/286; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/777.

83 Hasenî, *Dârü's-Sünne: Dârü'l-hadisi'n-Nûriyye bi-Dımaşk*, 58.

84 Benzer örnekler için bk. Hâfız, *el-Mehâsinü's-sultâniyye*, 299-327.

med İbnü'l-İrâkî'nin (öl. 826/1423) hattı olan nüshalardan birinin sonunda şu ifadeler yer almaktadır: "Musannif (İbnü's-Salâh), 634 yılı Muharrem ayının sonu cuma günü iki namaz arasında hamdele kısmı hariç eserin tasnifini ve yazımını bitirdi. 2 Safer 634 Pazar günü ise Eşrefiyye Dârülhadisi'nde eserin tamamını yazdırdı. Başlangıcı 7 Ramazan 630 Cuma, sonu ise 634 Muharrem ayının bitimi Cuma günü yazılmıştır."⁸⁵

İbnü's-Salâh'tan sonra dârülhadisin yönetimine İmadüddîn Abdülkerim b. Abdussamed İbnü'l-Harestânî (öl. 662/1263), ondan sonra ise Ebû Şâme getirilmiştir. Nitekim Ebû Şâme bizzat kendisi İbnü'l-Harestânî'den sonra dârülhadise atandığını, ilk dersinde Dimaşk Kâdısı İbn Hallikân'la birlikte şehrin önde gelen bazı seçkin müderris ve muhaddislerin hazır bulunduğunu ve dersi telif etmiş olduğu *el-Meb'as* isimli eserden işlediğini haber vermektedir.⁸⁶ Nuaymî'nin (öl. 927/1521) naklettiği bir bilgiye göre Ebû Şâme ders işlerken herhangi bir kaynağa müracaat etmeyen ender şahsiyetlerdendi.⁸⁷ Ebû Şâme'nin vefatıyla Nevevî, ondan sonra da Ebû Muhammed Abdullah b. Mervân el-Fârikî (öl. 703/1304) bu kurumun hadis şeyhliğini yürütmüştür.⁸⁸ Zehebî, Nevevî'nin görev yaptığı zaman diliminde dârülhadisin vakfından hiçbir şey almadığını, babasının gönderdiği şeylerle kanaat etmeye çalıştığını söyler.⁸⁹ Bundan dolayı Tacüddîn es-Sübkî (öl. 771/1370), babası Takıyyüddîn es-Sübkî'nin (öl. 756/1355) Eşrefiyye müderrisleri arasında Mizzî'den daha bilgili ve hâfız, Nevevî ve İbnü's-Salâh'tan da daha takva sahibi kimse olmadığını zikrettiğini belirtir.⁹⁰ Nevevî, dârülhadiste hocalık yaptığı esnada Buhârî ve Müslim'in *es-Sahih*'leri, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'i, Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı ve Nasruddîn el-Makdisî'ye ait *Safvetu's-Safve* ile *el-Hüccce* adlı eserleri okutmuştur.⁹¹

Eyyübî devrinde dârülhadislerdeki hadis faaliyetleri elbette Nûriyye ve Eşrefiyye ile sınırlı değildir. Bu devirde kurulan diğer dârülhadisler de hadis eğitim ve öğretiminde önemli rol oynamıştır. Nitekim İbnü's-Salâh'ın Eşrefiyye (Cevvâniyye) kurulmadan önce Fâzılıyye Dârülhadisi'nde imlâ meclisleri düzenlediği anlaşılmaktadır.⁹² Ayrıca İbrahîm b. Berekât el-Huşûî (öl. 640/1242), Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kurtubî (öl. 643/1245), Abdülazîz b. Osmân el-Erbilî (öl. 644/1246) gibi muhaddisler de burada hadis dersleri yapmışlardır.⁹³ Mezkûr

85 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, (muhakkikin önsözü), 17; Atan, *Dâru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dimaşk Dâru'l-Hadisleri*, 101.

86 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 2/195-196.

87 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/18.

88 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/19-21; Sonraki süreçte Eşrefiyye'de görev yapmış hadis âlimlerine dair bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/21-36; Hâfız, *Dârü'l-hadis el-Eşrefiyye bi-Dimaşk* (Dimaşk: Dârü'l-Fkr, 1421/2001), 106-254.

89 Zehebî, *el-Iber fi haberî men gaber*, thk. M. Saîd Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 3/334.

90 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/27.

91 Ali b. İbrahîm el-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmâm Muhyiddîn*, thk. Meşhûr b. Hasan (Ammân: ed-Dârü'l-Eseriyye, 1428/2007), 61; Sehâvî, *el-Menhel*, 37.

92 Bk. İbnü's-Salâh, *es-Sâlis min emâli İbni's-Salâh*, thk. Riyâd Hüseyin (Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1434/2013), 87-89.

93 Zikredilen isimler ve hadis okuttuklarını gösteren semâ kayıtları için bk. Hâfız, *Dârü'l-hadisî's-şerif bi-Dimaşk*, 25-32.

üç ismin 635/1237 yılında Fâziliyye'de bir araya geldiği ve Şâfiî'nin *er-Risâle*'sini 19 mecliste hitama erdirdikleri semâ kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁹⁴ Kurulduğu günden itibaren Dımaşk'ın Sâlihiyye mahallesine ilmî bir canlılık katan ve Makdisî ailesine müntesip ulemâdan çok sayıda kimsenin müderrislik yaptığı, hadis meclisleri düzenlediği Ziyâiyye Dârülhadisi de Eyyûbîler devrinde zikredilmesi gereken dârülhadislerdendir. Hanbelilere ait bu dârülhadisin yönetimine ilk olarak bânisi Ziyâeddîn el-Makdisî geçmiştir. Devrin önemli hadis hâfızlarından ve cerhta'dil hakkında verdiği hükümleri önemsenen Ziyâeddîn, uzun bir müddet görev yaptığı dârülhadiste çok sayıda hadis imlâ meclisi düzenlemiş, kitap yazmış ve ilim adamı yetiştirmiştir. Ziyâeddîn, meşhur eseri *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* başta olmak üzere *Sifatü'l-cenne*, *Zikru'l-müsâfaha*, *Ehâdisu Ebî Osman Affân b. Müslim es-Saffâr* ve daha pek çok telifatını bu dârülhadiste okutmuştur.⁹⁵

2.3. Câmiler

İslam tarihinde dini tedrisatın yapıldığı ilk kurumları teşkil eden mescid ve câmiler, zamanla eğitim-öğretim amaçlı farklı müesseseler tesis edilmesine rağmen tarih boyunca bu işlevselliğini tüm canlılığıyla devam ettirmiştir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn dönemi başta olmak üzere tarihi süreçte İslâm dünyasının muhtelif beldelerinde yapılan bu kutsal mekânlar birer ilim ve kültür merkezi olmuştur. Örneğin Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Harâm, tarih boyunca çeşitli ilimlerin okutulduğu ders halkalarına şahitlik etmiştir. Özellikle hac mevsiminde İslâm dünyasının dört bir tarafından gelen ilim adamları bu ders halkalarından istifade etmiştir. İslâm tarihinde Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Memlükler, Osmanlılar gibi pek çok dönemde yapılan mescit ve câmiler ilmî faaliyetlerin neşrinde rol oynayan başlıca mekânlardır. Ayrıca bu müesseseler, umuma açık olmaları hasebiyle diğer eğitim-öğretim kurumlarına göre çok daha geniş kitlelere hitap etmiştir. Eyyûbîler devrinde de Dımaşk'ta Emevî ve Muzafferî Câmii ilim tahsilinde ön plana çıkmış câmiler arasındadır.

2.3.1. Emevî Camii

Emevîler döneminde 96/714 yılında inşa edilen ve yapıldığı günden beri dîni, sosyal ve özellikle de kültürel anlamda önemli bir merkez konumunda olan Emevî Camii, Eyyûbîler zamanında da bu şöhretini muhafaza etmiştir. Nitekim 580/1184 yılında Dımaşk'ı ziyareti esnasında bu caminin sosyal hayattaki canlılığı, ihtişamı ve gördüğü yoğun ilmî faaliyetler karşısında hayretini gizleyemeyen İbn Cübeyr, bundan sitayişle bahsetmektedir.⁹⁶ İlim adamları câminin bünyesinde bulunan mekânlarda halkalar kurarak farklı ilimlere ait dersleri okutmuşlardır. Bu halkalar

94 Bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1426/2005), (neşredenin girişi), 49-50.

95 Bk. Hâfız, *Dârü'l-hadis ez-Ziyâiyye ve mektebetühâ bi-Sâlihiyyeti Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1427/2006), 25-49.

96 İbn Cübeyr, *Rihle*, 239.

daha çok dersi veren âlimlerin isimleriyle tanınır hale gelmiştir. Bu durum devrin eğitiminde hocanın mühim bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Eyyûbî devlet adamı ve tarihçilerinden İbn Şeddâd (öl. 632/1234), kendi döneminde Emevî Câmii'nde Kur'ân eğitiminin verildiği 120 halkanın yanı sıra muhtelif ilim dallarına ait on bir halka ile beş hadis halkasının mevcudiyetinden bahsetmektedir.⁹⁷ Câmideki ilmi faaliyetlerin canlılığından bahseden İbn Battûta (öl. 770/1368) da muhaddislerin yüksek kürsülerde hadis kitaplarını okuduklarını ve kurrâların da sabah akşam güzel sesle Kur'ân tilâvetiyle meşgul olduklarını söylemektedir.⁹⁸

Emevî Camii, hadis ilmi açısından çok daha ayrı ve özel bir yere sahiptir. Zira kurulduğu günden itibaren hem şehrin hem de civâr bölgelerden gelen hadis âlimlerinin buluşma merkezi hâline gelmişti. Bu sebeple çok sayıda meşhur isim câmide meclis akdederek hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî'nin, 456/1064 yılında burada büyük bir ders halkasının olduğu ve insanların onun dersine katılabilmek için erken saatlerde câmiye geldikleri nakledilmektedir. Oldukça gür bir sese sahip olduğu anlaşılan Hatîb'in hadis okurken sesinin câminin en uç kısmında dahi işitildiği zikredilmektedir.⁹⁹ Câmide yer alan medrese, zâviye, maksûre, revâk, meşhed gibi pek çok bölümde hadis halkaları kurulmuş ve dersler yapılmıştır. Hadis alanındaki derslerin en ihtişamlısı şüphesiz Kubbetü'n-nesr¹⁰⁰ altında gerçekleştiriliyordu.¹⁰¹ Dımaşk halkının Kubbetü'n-nesr altında yapılan derslere büyük bir ilgi gösterip bununla iftihar ettikleri ve bu kubbe altında ders veren hocalara da "müderresü'l-kubbe" denildiği zikredilmektedir.¹⁰²

Kubbetü'n-nesr'de meclisler düzenleyip hadis dersleri veren muhaddislerin başında Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir gelmektedir. Dımaşk'ın tarih ve kültürünü aydınlatan *Târihu Dımaşk* adlı kıymetli eseri bu camide ders verdiği yılların ürünüdür ve eserin ilk semâi, 559/1164 senesinde müellifin oğlu Ebû Muhammed Kâsım'ın da yer aldığı özel bir mecliste yine Emevî Camii'nde gerçekleşmiştir. Daha sonra umuma açık bir vaziyette 560/1165 yılı Muharrem ayının ilk haftasında pazartesi, perşembe ve cuma olmak üzere haftada üç gün okunmaya başlanmıştır. Umuma açık yapılan bu derslere içlerinde şehrin önde gelen muhaddis ve fakihlerinin bu-

97 İbn Şeddâd, *el-A'îaku'l-hatîre*, 83-85.

98 İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta* (Beyrut: Dârü l-Hyâi'l-Ulûm, 1407/1987), 1/110.

99 Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, nşr. Ahmed Ferid, (Kahire: Matbâütü Dâri'l-Me'mûn, 1355/1936), 4/32-33.

100 Emevî Câmii'nin merkezinde yer alan bu kubbe, Dımaşk halkı tarafından kartala (nesr) benzetildiğinden Kubbetü'n-nesr diye isimlendirilmiştir. Bk. Ali Tantâvî, *el-Câmi'u'l-Ümevî fi Dımaşk* (Cidde: Dârü'l-Menâre, 1410/1990), 52.

101 Arap dili ve edebiyatı âlimlerinde Muammed Emin el-Muhibbi (v. 1111/1699), Kubbetü'n-nesr altındaki hadis derslerinin Sultan İbrahim Hân'ın (v. 1058/1648) annesi Kösem Mâhpeyker Vâlide Sultan'ın (v. 1062/1651) kethüdâsı Behrâm Ağa tarafından resmî hâle getirildiğini söylemektedir. Bk. Muhammed Emin el-Muhibbi, *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi'aşer* (Kahire, Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284/1867), 3/408.

102 Yûsuf Cemil Nuayse, *Mücteme'u Medîneti Dımaşk* (Dımaşk: Dârü Talâs, 1406/1986), 2/393; Ahmet Özel, "Emeviy-ye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/110.

lunduğu yetmişden fazla kişinin iştirak ettiği nakledilmektedir.¹⁰³ İbn Asâkir'in hayatına yer veren kaynaklar, onun 408 imlâ meclisi akdettiğini belirtir. İbn Asâkir'in oğlu Kâsım'a dayandırılan bu bilgiye göre, sözü edilen imlâ meclislerinin hepsi farklı farklı konuları ihtivâ etmektedir.¹⁰⁴ Tâcüddîn es-Sübki, İbn Asâkir'in Emevî Camii'nde ezberinden rivâyet ettiği imlâ meclislerini Buhâri ve Müslim'i hayran bırakan tarzda olduğunu söyleyerek tasvir etmiş ve âlimlerin tereddüt göstermeden meclislerine katılmak üzere Dımaşk'a rihlede bulunduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁵ İbn Asâkir'in yeğeni Ebû Mansûr Abdurrahman ise Kubbetü'n-nesrin altında her pazartesi ve perşembe günleri ikinci namazından sonra hadis okumuştur.¹⁰⁶ Ebû Mansûr'dan Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve* ve daha başka eserleri dinlediğini söyleyen Ebû Şâme, onun çok ince kalpli biri olduğunu, hatta mecliste hadislerin kıraati esnasında zaman zaman kendisini tutamayarak ağladığını kaydeder.¹⁰⁷ Ebû Mansûr'un görev yaptığı medreselerdeki derslerini bitirdikten sonra Emevî Camii'ndeki Kubbetü'n-nesr'in altında ve Maksûretü's-sahâbe adıyla bilinen bölüme çekilerek kendini ibadete verdiği, aynı zamanda burada kitap mütalaası, hadis okuma ve fetva faaliyetleriyle meşgul olduğu nakledilir.¹⁰⁸ Nitekim onun günümüze ulaştığı tespit edilen yegâne eseri *Kitâbu'l-erba'in fi menâkibi ümmehâti'l-mü'minin*'in semâ kayıtlarının birinden 9 Recep Pazartesi 615 tarihinde Maksûretü's-sahâbe'de müellifine okunduğu görülmektedir.¹⁰⁹

Hanbelî muhaddisler de câminin kendilerine tahsis edilmiş revâk ve halkalarında ilmî faaliyetlerini gerçekleştiriyorlardı. Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî de perşembe geceleri ve cuma namazına müteakip Emevî Camii'nde ders vermiştir. Ziyâeddîn el-Makdisî, camide bulunanların Abdülğani'den hadis cüzlerine bakmadan kendilerine hadis nakletmesini istediklerine bu sebeple onun da hadisleri senedleriyle birlikte ezberinden rivâyet ettiğine defalarca şahit olduğunu söylemektedir. Abdülğani'nin hadis okurken hem ağlaması hem de halkı ağlatması meclislerinde zaman zaman duygusal anların da yaşandığını göstermektedir. Öte yandan çok sayıda kimsenin rağbet gösterdiği bu hadis meclislerine gelenin bir daha bırakmadığı nakledilmektedir.¹¹⁰ Abdülğani'nin vefatından sonra oğlu Ebu'l-Feth Muhammed, cuma namazından sonra babasının ders verdiği yerde hadis okutmaya devam etmiştir.¹¹¹ Hadisin sened ve metnine taalluk eden bütün ilimlerde uzman olduğu¹¹² söylenen Ebu'l-Feth'in devrin sultanı Muazzam İsa ile samimi dostluklar kurduğu ve sultanın ondan Ahmed b. Hanbelî'nin *el-Müsned*'ini

103 Hâfiz, *el-Hâfiz İbn Asâkir muhaddisü's-Şâm ve müerrihuâ el-kebir* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1424/2003), 462-463.

104 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 13/81; Zehebî, *Siyer*, 20/562.

105 Sübki, *Tabakât*, 7/216.

106 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/121.

107 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/362.

108 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/121.

109 Abdurrahman b. Muhammed b. Asâkir, *Kitâbu'l-erba'in fi menâkibi ümmehâti'l-mü'minin*, thk. Muhammed Mutî'-Gazve Budeyr (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1406/1986), 112.

110 İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 3/6, 12-13.

111 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/277-278; Zehebî, *Siyer*, 22/43; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 3/192.

112 Zehebî, *Siyer*, 22/43; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 3/191.

dinlediği rivâyet edilir.¹¹³ Aralarındaki bu dostluktan dolayı Ebu'l-Feth'in, câmide ilim halkası kurup hadis dersleri vermesinde sultanın rolü olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Abdülğani'nin teyzesinin oğlu ve aynı zamanda onunla birlikte ilim tahsili için seyahatlere çıkan Muvaffakuddîn İbn Kudâme de uzun bir müddet Emevî Camii'nde ders veren Makdisî ailesinin fertlerindedir. Cuma namazından sonra ilmî meselelere dair münazaralar düzenleyen ancak ömrünün sonlarına doğru bunu terk eden İbn Kudâme'nin, öğleden sonraları da hadis okuttuğu, meclislerinin muhaddis ve fakihlerle dolup taşıdığı nakledilmektedir.¹¹⁵

Hadis âlimlerinden Ebü'l-Kâsım Abdüssamed İbnü'l-Harestânî ise derslerini câminin batı tarafında yer alan Hz. Hızır'a nisbetle Maksûretü'l-Hızır diye isimlendirilen kısımda icrâ ediyordu. *Sahîh-i Müslim* ve *Delâilü'n-nübüvve*'yi rivâyet eden İbnü'l-Harestânî'nin meclislerinin takdire şayan olduğu anlatılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Harestânî'nin 614/1218 yılında düzenlediği bir derse katılan İbn Nukta (öl. 629/1231), ilerlemiş yaşına rağmen onun hıfz kabiliyetine hayran kaldığını söylemektedir.¹¹⁶ Kaynaklar meşhur mutasavvif Muhyiddîn İbnü'l Arabî'nin (öl. 638/1240) oğlu İmâdüddîn Muhammed'in (öl. 667/1268) de Maksûretü'l-Hızır'da hadis dersleri verdiğini belirtir.¹¹⁷ Emevî Camii müştemilatı içerisinde yer alan Gâzzâliyye Zâviyesi,¹¹⁸ Hz. Yahyâ'nın türbesinin bulunduğu bölüm, sub' meclislerinin¹¹⁹ düzenlendiği kısım, Meşhed-i Zeynelabidin, Beytül-hitâbe gibi muhtelif mekânlarda da zaman zaman hadis dersleri yapılmıştır.

2.3.2. Muzafferî Camii

Emevî Camii dışında Muzafferî Camii¹²⁰ de hadis öğrenim ve öğretiminde önemli merkezler arasındaydı. Haçlılar'ın Filistin topraklarını işgal etmesi üzerine Dimaşk'a hicret edip yerleşen Makdisî ailesi tarafından Sâlihiyye mahallesinde bina edilen bu camide çok sayıda ilim adamı ders vermiştir. Meselâ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, burada Hanbel b. İshâk eş-Şeybânî'nin (öl. 273/886) *Kitâbu'l-Fiten*'i başta olmak üzere muhtelif metinleri okutmuştur.¹²¹ Nitekim 617/1220 tarihinde burada yaptığı bir derse çoğunluğunu Makdisî üyelerinin oluşturduğu 85 kişi katılmıştı.¹²² Sâlihiyye'deki Eşrefiyye (Berrâniyye) Dârühadisî'nin ilk şeyhi Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî, Muzafferî Camii'nde de görev yapmış isimler-

113 Ebü Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/278; Zehebî, *Siyer*, 22/43; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 3/192.

114 Bk. Zehebî, *Siyer*, 22/43.

115 İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 3/288-289.

116 İbn Nukta, *et-Takyîd*, 2/688; Ebü Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/291-296; Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, *et-Tekmilâ li-Vefeyâtî'n-nakale*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 2/415-416; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 44/203-207; *Siyer*, 22/80-84.

117 Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî, *el-Muktefî*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1427/2006), 1/189.

118 İbn Şeddâd, *el-A'laku'l-hatîre*, 84; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/313-314.

119 Sub' meclisleri, haftada bir hatim yapılacak şekilde her gün Kur'ân-ı Kerim'in yedide birinin okunduğu meclislere denir. Bk. Ekrem Hasan el-Ulebi, *Hitatü Dimaşk* (Dimaşk: Dârü't-Tiba', 1410/1989), 297.

120 Hâfız, *Câmiu'l-Hanâbile el-Muzafferî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 21-22.

121 Semâ kayıtları için bk. Hâfız, *Câmiu'l-Hanâbile*, 86-96.

122 Bk. Hâfız, *Câmiu'l-Hanâbile*, 91-93.

dendir. Ömrünün çoğunu tedrisle geçiren Abdurrahman, hocalarından duymuş olduğu *Müsned-i Ahmed b. Hanbel ve Sahîh-i Buhârî* ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'lerini rivâyet etmiştir.¹²³ Abdurrahman'ın câmideki meclislerine katılan isimlerden Birzâlî (öl. 739/1339), ondan sekiz oturumda Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı hadis usûlü kitabını semâ etmiştir.¹²⁴ Muhammed b. Halef b. Râcih (öl. 618/1221) de cuma günleri minberde oturup müezzin ezan okuyuncaya kadar elindeki kitaptan cemaate hadis okurdu.¹²⁵

Değişik vesilelerle Dimaşk'ı ziyaret eden nice hadis âlimi de burada ders vermiş, meclisler düzenleyerek mesmûatlarını rivâyet etmişlerdir. Örneğin Bağdat'ın önemli hadis âlimlerinden ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin râvilerinden Hanbel b. Abdullah er-Rusâfî (öl. 604/1207), hem Emevî hem de Muzafferî câmilerinde birer kez *el-Müsned*'i,¹²⁶ Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî (öl. 631/1233) de Muzafferî'de *Sahih-i Buhârî* ile Şâfiî'nin *el-Müsned*'ini okutmuştur.¹²⁷ Muzafferî'de ders vermiş hadis âlimlerinden Abdullah b. Ömer b. Ali el-Bağdâdî'nin (öl. 635/1237) ise 24 Şevvâl 633 Pazartesi tarihinde yaptığı bir dersin semâ kaydından hareketle söz konusu bu derste kadınlarla birlikte yaş henüz 5'e varmamış çocukların da yer aldığı üçyüzden fazla kişinin derste hazır bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸

2.4. Hânkâh, Ribât, Zâviye ve Türbeler

Tasavvuf erbabının ibadet ve zikir maksadıyla inzivaya çekildikleri, ikamet ettikleri yerlere *hânkâh*; sınır boylarında cihâd vazifesinde bulunan askerlerin oturdukları meskenlere ise *ribât* adı verilmektedir.¹²⁹ Ancak ribat kavramı, zamanla bir nevi cihad addedildiği için nefis terbiyesinde bulunanlar tarafından da kullanılmış ve sûfilerin oturduğu yerlere atfedilmiştir. Nitekim bu değişimle birlikte Hicaz, Irak, Mısır, Suriye ve Filistin gibi şehirlerde ribât terimi, "dervişlere mahsus zâviye-hânkâh, yolcuları, kimsesizleri, hacıları barındıran misafirhane" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁰ Verilen tanımlardan hânkâh ve ribât kavramlarının hemen hemen aynı manalara geldiği anlaşılmaktadır. Buna dikkat çeken Nuaymî, halkın bu müesseseler arasında ayırım yapmadığını, ibadet ve hayırlı işler için vakfedilmiş kurumlar olduğunu söylemektedir.¹³¹

123 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 51/113.

124 Semâ kayıtlarından örnekler için bk. Hâfiz, *Câmiu'l-Hanâbile*, 111 -123.

125 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/346-347.

126 Zehebî, *Siyer*, 21/433.

127 Zehebî, *Siyer*, 22/359.

128 Bk. Stefan Leder vd., *Mu'cemü's-semââtî'd-Dimaşkiyye*, (Dimaşk: *el-Ma'hedü'l-Fransi li'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye bi-Dimaşk*, 1417/1996), 85; Hâfiz, *Câmiu'l-Hanâbile*, 501-512.

129 Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 3/600-601; Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu'cemü'l-elfâzî't-târîhiyye fi'l- asrî'l-Memlûkî*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1410/1990); İsmail Yiğit, "Ribât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/76-78.

130 Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 3/567.

131 Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/152; Yiğit, "Ribât", 35/78.

Nuaymî, kendi dönemine kadar Dımaşk'ta bulunan ilim müesseselerini ele alarak eğitim tarihine ışık tuttuğu *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* adlı kapsamlı eserinde 29 hânkah, 21 ribât ve 25 zâviyenin listesini verip bunlardan detaylıca bahseder.¹³² Sadece tasavvufî eğitimin verilmediği, İslâmî ilimlerin de tedris edildiği bu müesseseler, özellikle âlimlerin ilim öğrenme maksadıyla gittikleri şehirlerde barınma ve iâşe gibi ihtiyaçlarının temininde etkili olmuştur. Bağdat'taki meşhur mutasavvıf Abdülkâdir el-Geylânî'ye (öl. 561/1166) ait ribât, bu çerçevede önemli bir örnek teşkil etmektedir. Zira söz konusu ribât, çok sayıda Hanbelî ilim adamının bir araya geldiği yerlendendi. Dımaşklı âlimlerden Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Abdülğani el-Makdisî ve kardeşi İmâdüddîn İbrahim, Bağdat seyahatlerinde burada ikamet etmiştir. Nitekim bu mekândaki ilmî iştigalin sair medreselerden daha ziyâde olduğu belirtilmektedir.¹³³

Dımaşk'ın en önemli hânkâhı şüphesiz Sümeysâtiyye Hânkâhı'dır. Zira burası mutasavvıf, muhaddis, müfessir, fakih ve daha nice âlimin bir araya geldiği ibadet ve ilim merkezi konumundaydı. Bu sebeple tarih boyunca burada pek çok ilim meclisi ve halkası kurulmuş; Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat, tarih ve diğer ilimlere dair dersler yapılmıştır.¹³⁴ Hadis ilmi açısından haklı bir şöhrete sahip olan Sümeysâtiyye Hânkâh'ında muhaddisler, sıklıkla bir araya gelip meclisler düzenleyerek hadis okutmuşlardır. Nitekim semâ kayıtlarına göre Eyyûbiler zamanında Sümeysâtiyye'de hadis dersleri yapmakla öne çıkan bazı isimler arasında bir müddet Musul'da müderrislik yapıp daha sonra Dımaşk'a yerleşen Mansûr b. İsmail b. Muzaffer el-Mahzûmî (öl. 595/1198) vardır. 588/1192 tarihli bir semâ kaydında onun, Ebû Sa'd Muhammed b. Yahyâ en-Nisâbü'rî'ye (öl. 548/1153) ait *Erbaûn* adlı cüzü imlâ ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁵ Ayrıca 592/1196 yılında *Sahîh-i Müslim*'i okuduğu ve ilk mecliste şeyhüşşüyûh Ebu'l-Hasan Muhammed b. Hammûye'nin (öl. 617/1220) de hazır bulunduğu nakledilmektedir.¹³⁶ Yine 13 Ramazan 609 tarihinde Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî ile 24 Safer 625 ve 20 Recep 628 tarihlerinde ise Ebu'l-Kâsım Hendüle b. Halîfe ez-Zencânî (öl. 625/1228) burada hadis dersleri yapmışlardır.¹³⁷

Sümeysâtiyye dışında diğer hânkâh, zâviye, ribât ve türbelerde de zaman zaman dersler yapılmıştır. Nitekim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhâdi el-Makdisî'nin (öl. 685/1286), Kâsiyûn dağı eteklerinde kurulu Sârimiyîye Türbesi'nde hadis okuttuğu bilinmektedir.¹³⁸ Nûreddîn Zengî'nin önemli emirlerinden

132 Bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/109-174.

133 İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/133.

134 Hâfız, *el-Hankâhü's-Sümeysâtiyye bi-Dımaşk* (Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1421/2000), 5.

135 Bk. Hâfız, *el-Hankâhü's-Sümeysâtiyye*, 157-158.

136 Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd ed-Dübeysî, *Zeylû Târihi Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1427/2006), 5/53; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, 42/209.

137 Bk. Hâfız, *el-Hankâhü's-Sümeysâtiyye*, 159, 160-162.

138 Abdullah b. Muhammed el-Kündürî, *Hutütü'l-ulemâ mine'l-karnî'l-hâmîs ile'l-âşir hicrî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2014), 323-324.

Bedruddîn Hasan İbnü'd-Dâye'ye¹³⁹ ait türbede de hadis meclisleri düzenlenmiştir. Hanbelî fakih ve usulcülerinden Muvaffakuddîn İbn Kudâme'nin *el-'Umde* ve *el-Mukni'* isimli eserlerini şerh eden Ebû Muhammed Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî (öl. 624/1227) bu türbede hadis dersleri yapmış isimlerdendir.¹⁴⁰ Aynı şekilde Dımaşk'ta pek çok kez *Sahîh-i Buhârî* ve muhtelif hadis cüzlerini rivâyet etmiş Ebû Mes'ûd Abdülcelîl b. Ebî Ğâlib es-Serîcânî (öl. 610/1213),¹⁴¹ Ahmed b. Ali b. Hüseyin es-Sülemî (öl. ?) ile Ebü'l-Müneccâ Abdullah b. Ömer el-Bağdâdî (öl. 635/1238)¹⁴² gibi muhaddisler de çeşitli ribatlarda hadis okutmuşlardır.

2.5. Evler

İlim tâliblerinin bulunduğu öğretim yerlerinden biri de evler olmuştur. Mahremiyet, darlık ve benzeri birtakım durumlar açısından mescid, medrese gibi diğer eğitim ve öğretim kurumlarına kıyasla pek elverişli olmasa da ilmin yayılmasında evlerin de büyük bir katkısı vardır. İslâm kültür ve medeniyetinde evlerin bir eğitim müessesesi olarak kullanılması temelini Hz. Peygamber'den alır. Nitekim İslâm'ın tebliğinde önemli rol üstlenen Dârü'l-Erkam bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, bi'setin ilk yıllarında tebliğ, irşâd, eğitim ve öğretim gibi faaliyetleri burada sürdürmüştür.¹⁴³ Tarih boyunca da ilim adamları evlerini bir şeyler öğrenme gayesiyle gelenlere her daim açık tutmuşlardır. Eyyübîler döneminde de bu durum aynı şekilde uygulanagelmıştır. Evinde ilim meclisleri akdederek dersler veren isimlerin başında Arap dili, kıraât ve hadis başta olmak üzere muhtelif ilimlerde sahip olduğu âli isnâdla meşhur Hanefî âlim Tâcüddîn Ebü'l-Yümün el-Kindî gelmektedir. Devrin sultanları bile onun evine gidip ilim tahsil etmekten geri durmamışlardır. Nitekim ilmî kimliğiyle şöhret bulmuş hükümdarlardan Muazzam İśâ'nın, kitaplarını koltuğunun altına alarak Dımaşk kalesindeki sarayından inip hocası Kindî'nin Derbü'l-acem mahallesindeki evine yürüyerek gittiği, zaman zaman derse geç kaldığı ve kendi sırası gelinceye kadar da beklediği nakledilir.¹⁴⁴ Aynı şekilde devrin bir diğer âli isnâd sahibi muhaddislerinden İbnü'l-Buhârî diye meşhur Ali b. Ahmed el-Makdisî (öl. 690/1291), yaşı ilerleyince derslerini evinde yapmaya başlamıştır. Dört bir cihetten talebelerin akınına uğrayan İbnü'l-Buhârî'nin aşırı izdiham ve yoğunluktan dolayı günde üç kez oturum düzenlemek zorunda kaldığı rivâyet edilmektedir.¹⁴⁵

139 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/74.

140 Kündürî, *Hutûtü'l-ulemâ*, 635-636.

141 Kündürî, *Hutûtü'l-ulemâ*, 253-254.

142 Semâ kaydı için bk. Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 109, 116.

143 Dârü'l-Erkam hakkında geniş bilgi için bk. M. Asım Köksal, "Dârülerkam", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520-521.

144 İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fi ahbâri Beni Eyyûb*, thk. Hasaneyn Muhammed Rebi' vd. (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1377/1957), 4/210; Ahmed Ahmed Bedevî, *Me'mûnü benî Eyyûb el-Muazzam İśâ* (Kahire: 1372/1953), 10.

145 Muhammed b. İbrahim el-Cezerî, *Havâdisü'z-zamân ve enbâ'ühü ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâ'ihî*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1419/1998), 1/69; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 4/245-246.

Semâ kayıtları incelendiğinde bu devirde meclisler akdederek hadis dersleri yapan nice hadis âliminin, söz konusu dersleri bizzat kendi evinde yaptığı gibi derse katılanlardan birine ait evde de gerçekleştirdiği görülmektedir. Nitekim 14 Ramazan 599/1203 tarihinde Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin riyasetinde gerçekleştirilen bir meclisin ev sahipliğini Selâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf (öl. 634/1237) yapmıştır.¹⁴⁶ Keza 11 Ramazan 657 Pazartesi tarihinde Ebû İshâk İbrahîm b. Halîl b. Abdullah ed-Dımaşkî'nin (öl. 658/1260) yaptığı bir ders, devrin kâdılarından Ebu'l-Mufaddal Yahyâ b. Muhammed el-Kureşî'nin evinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁷

Kadınlar da evlerde hadis dersleri yapmakla ön plana çıkmışlardır. Hadis ilmiyle şöhet bulmuş bir aileye müntesip Kerîme bnt. Abdülvehhâb ed-Dımaşkî (öl. 641/1243),¹⁴⁸ evinde hadis meclisleri düzenleyen Dımaşk'ın hanım muhaddislerindendir. Çokça hadis rivâyet ettiği zikredilen¹⁴⁹ Kerîme'nin Dımaşk civarındaki Maytûr denilen mevkide bulunan evi ve bahçesi adeta bir hadis medresesi haline gelmiştir. Pek çok kez *Sahîh-i Buhârî* okutan Kerîme,¹⁵⁰ kendi evinde Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrahîm et-Tarsûsî'nin (öl. 273/887) tahric ettiği *Müsnedü Abdullah b. Ömer*¹⁵¹, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân'ın (öl. 195/810) *Kitâbu'd-Duâ*¹⁵² ve Lüveyn diye maruf Ebû Ca'fer Muhammed b. Süleymân el-Mıssîsî'ye (öl. 245/859) ait *Cüz'ün fihi min hadîsi Lüveyn*¹⁵³ adlı eserler başta olmak üzere nice kitap okutmuştur. Örneğin semâ kaydının kâtipliğini ve okuma görevini Nûriyye Dârülhadîsî'nin meşihatında bulunmuş Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Hasan en-Nablusî'nin (öl. 671/ 1273) üstlendiği, 23 Cemâziyelevvel 630'da Salı günü Kerîme'nin evinde gerçekleşen bir derse 13 kişi katılmıştır.¹⁵⁴ Aynı şekilde Selâhaddîn Eyyûbî'nin torunlarından Fâtıma bnt. Ahmed (öl. 661/1262), hadis derslerini evde gerçekleştiren kadınlardandır. Hocalarından dinlemiş olduğu cüzleri Âdiliyye Medresesi civârında yer alan evinde talebelere okutuyordu.¹⁵⁵ Hadis âlimlerinden Münzirî'nin (öl. 656/1258) kendisinden icâzet aldığı¹⁵⁶ âlî isnâda sahip Cehme bnt. Müferric (öl. 638/1240) de hadis derslerini evinde icra etmiş bir diğerkadın muhaddistir.¹⁵⁷

146 Bk. Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 82; Kündürî, *Hutütü'l-ulemâ*, 127-129.

147 Bk. Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 84; Kündürî, *Hutütü'l-ulemâ*, 382-384.

148 Söz konusu Kerîme, *Sahîh-i Buhârî* râvisi Kerîme bnt. Ahmed el-Merveziyye (v. 463/1071) ile karıştırılmamalıdır.

149 Yaklaşık bir asır yaşayan bu hanımın altmış küsur sene hadis rivâyet ettiği nakledilir. Bk. Münzirî, *et-Tekmilê*; 3/624.

150 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 2/63; Zehebî, *Siyer*, 23/93.

151 Semâ kayıtları için bk. Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 69-70.

152 Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî, *Kitâbü'd-Dua*, thk. Abdülaziz b. Süleymân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999), (neşredenin girişi) 138.

153 Semâ kayıtları için bk. Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 116-117.

154 Leder vd., *Mu'cemü's-semâât*, 116.

155 Ömer Rıza Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ fi âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 4/32.

156 Münzirî, *et-Tekmilê*; 3/550.

157 Bk. Hâfiz, *A'lâmü'n-nisâi'd-Dımaşkiyyât* (Dımaşk: Dârü'l-Mektebî, 1434/2013), 112-114.

Sonuç itibariyle sadece medrese, dârülhadis gibi bizzat eğitim amaçlı tesis edilen kurumlarda değil, elverişli olan her ortam ve mekânda derslerin yapıldığını rahatlıkla görmek mümkündür. Bu bağlamda evlerin yanı sıra bağ, bahçe ve dükkânlarda bile âlimler hadis dersleri yapmışlardır. Nitekim Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim el-Ezdî'nin (öl. 627/1230) bahçesi¹⁵⁸ ve Ebû Muhammed Mekkî b. Müsellem el-Kaysî'nin (öl. 652/1254) Dımaşk'taki dükkânı¹⁵⁹ hadis derslerine ev sahipliği yapmıştır.

2.6. Hadis Alanında Okunan Eserler

Medrese veya dârülhadis gibi kurumların vakfiyelerinden hangi mezhebe göre eğitimin verildiği, öğrenci sayısı gibi hususlara dair bilgi elde edilebilmektedir. Ancak ne vakfiyeler ne de diğer kaynaklar bu eğitimin programı, müfredatı, hangi eserlerin okutulduğuna dair sistemli ve detaylı bilgilere yer vermemiştir. Bu sebeple günümüz eğitiminde olduğu gibi bir eğitim programından bahsetmek ve bu programın net bir tasvirini çizmek oldukça zordur. Dahası bu dönemde eğitim kurumlarında belirli bir programın veyahut da müfredatın takip edildiğini söylemek güçtür. Âlimlerin hayatına değinen kaynakların, onların özellikle hoca ve talebelerine temas etmeleri, eğitimin daha ziyade hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde cereyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla eğitim kurumlarında hangi kitapların okutulacağı hususunda, daha çok söz konusu kurumda görev yapan hocaların belirleyici rol aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰ Hocalar ise yaygın bir şekilde rivâyet iznine sahip oldukları eserleri okutmaya özen göstermişlerdir. Bununla birlikte derslerde tutulan çok sayıda semâ kayıtlarının günümüze ulaşması ve tarih, tabakât, biyografi gibi şahısların hayatlarının detaylıca zikredildiği eserlerde eğitim hayatlarına dair bilgilerin mevcudiyeti bu devirde hadis alanında ne tür eserlerin okunduğunu ve hangi kitapların tedrisine ağırlık verildiğini genel hatlarıyla tespit etmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu dönemde hadis alanında okunan kitap ve metinler, irili ufaklı geniş bir yelpazeye yayılmış çeşitliliktedir. Bunların başında Buhârî ve Müslim'in *es-Sahih*'leri gibi temel ve meşhur hadis kitapları yer almaktadır. Mezkûr eserlere her dönemde olduğu gibi bu devirde de ayrı bir ehemmiyet verilmiş, imlâ meclisleri akdedilerek bunların okunmasına büyük bir hassasiyet gösterilmiştir. Meşhur isimlerden bu kitapları dinlemek, ilim erbabının yanı sıra halktan pek çok kimsenin de büyük bir tutkusu haline gelmiştir. Örneğin 630/1233 yılında Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî'nin, Bağdat'tan Dımaşk'a gelişinden son derece memnun olan Eşref Mûsâ, onu saraya davet ederek kısa bir müddet zarfında kendisinden *Sahih-i Buhârî*'yi dinlemiştir. Henüz yeni açılan Eşrefiyye Dârülhadisi'nde ikamet etmeye başlayan Zebîdî, kiraatı Ramazan ayında başlanıp Şevvâl'de hitama eren *Sahih*'i, geniş bir

158 Bk. Kündürî, *Hutûtü'l-ulemâ*, 578-579.

159 Bk. Leder vd., *Mu'cemû's-semâât*, 48.

160 Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, 102, 110-116.

katılımla Emevî Camii'nde okutmuştur. Fâsî'nin (öl. 832/1429) naklettiğine göre Zebîdî, Hanbelilerin yoğunlukta olduğu Sâlihiyye mahallesine de davet edilmiş ve son oturumu 10 Zilkade 630 Perşembe tarihinde gerçekleşen bir mecliste *Sahîh-i Buhârî* hatmedilmiştir.¹⁶¹ Ulemâ ve halk nezdinde büyük bir itibara sahip olan Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri savaş, fitne, kuraklık, veba, sel gibi âfetleri bertaraf etme ümidiyle veya hayır ve bereket umma sürekli hatmedilirdi. Nitekim Moğollar'ın Şam bölgesine hücum ettikleri bir zaman, bu beladan kurtulmak isteyen Dımaşk halkı *Sahîh-i Buhârî* okumak için bir araya gelmiştir.¹⁶² Sadece Dımaşk değil diğer şehirlerde de bu tür uygulamalara rastlamak mümkündür. Örneğin 790/1388 yılında Kahire'de veba hastalığının zuhur edip çok sayıda insanın vefatına yol açması üzerine, iki kez Ezher Câmii'nde, bir kez de Hâkimî Camii'nde Buhârî'nin *Sahîh*'i okunmuştur.¹⁶³

Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî, Darekutnî ve Beyhakî'nin *es-Sünen*'leri sünen kategorisinde okunmasına ağırlık verilen hadis kitapları arasındaydı. Bağdâd'ın büyük müsnidlerinden Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Taberzed (öl. 607/1210), *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Tirmizî*'yi okutmuş meşhur isimlerdendir. Dımaşk'ta büyük bir ilgi gören İbn Taberzed'in meclislerine çok sayıda ilim ehlinin katılarak ondan istifade ettiği anlatılır.¹⁶⁴ İbnü's-Salâh da ulemâdan pek çok kişinin hazır bulunduğu Eşrefiyye Dârülhadisi'nde Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sını okutmuştur.¹⁶⁵

Bu dönemde Dımaşk'ta Şâfiî, Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humejd'in *el-Müsned*'leri de müsned kapsamında en çok okunan kitaplar arasındaydı. Hanbelî âlimler İbn Hanbel'in *el-Müsned*'ini titizlikle okumuşlardır. Meselâ *el-Müsned*'i rivâyet etmekle meşhur Bağdatlı muhaddislerden Hanbel b. Abdullah er-Rusâfi, Bağdat, Musul ve Erbil gibi şehirleri dolaşarak bu eseri rivâyet ettikten sonra Dımaşk'a gelmiş, Emevî ve Muzafferî camilerinde rivâyet etmiştir. Onun Dımaşk'taki *el-Müsned* okumaları hadis hâfizlarından Ebû't-Tâhir İbnü'l-Enmâtî'nin (öl. 619/1222) dikkatini çekmiş, Rusâfi'nin meclislerine gösterilen ilgi karşısında hayranlığını gizleyememiştir.¹⁶⁶ Ziyaeddin el-Makdisî de Dımaşk'ta *el-Müsned*'in okunmasının yaygın bir gelenek olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca Zahiriyye Kütüphanesi'nde bu devirde Makdisî ailesinin Hanbel b. Abdullah'tan *el-Müsned*'i

161 Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *Zeylüt-Takyid li ma'rifeti ruvâtîs-sünen ve'l-mesânid*, thk. Muhammed Sâlih (Mekke: Merkezü'l-İhyâit-Türâsî'l-İslâmî, 1418/1997), 2/73.

162 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 52/70.

163 Makrizî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/207-208; Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, 243.

164 Bk. Zehebî, *Siyer*, 21/509.

165 İbnü's-Salâh'ın 757 oturum süren *es-Sünenü'l-kübrâ* okumaları hakkında geniş bilgi için bk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, *el-İsnâdu mine'd-din ve safhatün müşrikatün min semâ'îl-hadis 'inde'l-muhaddisin* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2004), 75-149.

166 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 43/143; *Siyer*, 21/433.

167 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 44/167.

okuduklarına dair çok sayıda semâ kaydının mevcudiyeti zikredilmektedir.¹⁶⁸ Kıraat ve hadis âlimlerinden İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), Eyyübî sultanlarından Muazzam İsâ dâhil İbnü'l-Buhârî, Zeyneb bnt. Mekki (öl. 688/1289), Ziyâeddîn el-Makdisî, Yûsuf b. Halîl b. Karâcâ ve daha pek çok ismin Hanbel b. Abdulah'tan *el-Müsned*'i okuyup rivâyet ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁹

Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rîfetü ulûmî'l-hadis*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* ve devrin âlimlerinden İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadis*'i hadis usûlüne dair Dımaşk'ta en çok okunan kitaplar arasında yer almaktadır. Ebû Tâhir es-Silefî'nin, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*'ı yanından hiç ayırmadığı rivâyet edilmektedir.¹⁷⁰ Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî ve Ca'fer b. Ali b. Ebu'l-Berekât el-Mâlikî (öl. 636/1238) gibi isimler es-Silefî'nin meclislerinde bulunarak bu kitabı kendisinden semâ etmiştir. Dımaşk'taki pek çok muhaddis de bu eseri Abdülğani ve Ca'fer'den okumuştur. Abdülğani'nin 566/1170 senesinde İskenderiye'de kendi kıraatıyla es-Silefî'ye arz ettiği ve günümüze kadar gelen nüshasının, hicrî onuncu asra kadar Makdisî nesli tarafından okunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹ İbnü's-Salâh da Eşrefiyye Dârülhadisî'nde Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rîfe*'sini okutmuş, üzerine bazı notlar düşmüştür.¹⁷² Hadis âlimlerinden Muhammed b. Hasan b. Sâlim ed-Dımaşkî'nin (öl. 630/1233) bu eseri ezberlediği nakledilir.¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinin okunmasına önem verdiği anlaşılan Berekât b. İbrahim b. Tâhir el-Huşûî,¹⁷⁴ Sittülketebe Ni'met bnt. Ali (öl. 604/1207)¹⁷⁵ ve Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî tarafından da Hatîb'in *el-Kifâye*'si okutulmuştur.¹⁷⁶ İbnü's-Salâh'ın Eşrefiyye dârülhadisinde hocalık yaptığı dönemde kaleme aldığı ve ilim taliblerince usûl alanında başucu kaynağı kabul edilen *Ulûmü'l-hadis*'i de devrin en rağbet görülen telifâtı arasındadır. Müellif, pek çok ilim adamının ehemmiyet verip kendisinden semâ ettiği bu kitabını hayatının son dönemlerine kadar okutmuştur.¹⁷⁷ Müelliften kitabı semâ edenler arasında Muhammed b. Ahmed el-Bâcî (öl. 635/1237), Muhammed b. Hüseyin b. Rezin (öl. 680/1282), Yûsuf b. Muhammed b. Abdullah (öl. 685/1286), Abdüssamed b.

168 Ebû Abdillah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. (Beirut: Müessesetü'l-Risâle, 1417/1996), (neşredenin girişi) 1/117-122; Hâfiz, *Câmiu'l-Hanâbile*, 472.

169 Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fi hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed* (Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1410/1990), 31-32.

170 Zehebî, *Siyer*, 16/73.

171 Bu nüshaya dair semâ kayıtları için bk. Ebû Muhammed İbn Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1391/1771), (neşredenin girişi) 53-85.

172 Hâkim'in *Ma'rîfetü ulûmî'l-hadis*'i üzerine Ebû Nuaym'ın (v. 430/1038) bir müstahrec çalışmasının bulunduğu ve İbnü's-Salâh'ın da söz konusu bu eserin bir nüshasına sahip olduğu zikredilmektedir. Bk. Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmî'l-hadis*, thk. Ahmed b. Fâris (Beirut: Dârü İbn Hazm, 1414/2003), (neşredenin girişi) 25.

173 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 45/407.

174 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 42/341.

175 Zehebî, *Siyer*, 21/434.

176 Abdurrahman'ın Sittülketebe'den dinlemiş olduğu *el-Kifâye*'yi sekiz mecliste okuttuğuna dair bir semâ kaydı için bk. Hâfiz, *Câmiu'l-Hanâbile*, 120.

177 Müellifin, kitabını son dönemlerinde okuttuğuna dair bir semâ kaydı için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (neşredenin girişi), 23-25.

Abdülvehhâb b. Asâkir (öl. 686/1287), Abdurrahman b. Yusuf el-Ba'lebekkî (öl. 688/1289), Muhammed b. Hasan b. Yûsuf el-Urmevî (öl. 700/1301) gibi muhad-disler yer almaktadır.¹⁷⁸ Zehebî, Abdurrahman b. Yusuf el-Ba'lebekkî'nin sözü edil-en eseri ayrıca ezberleyip İbnü's-Salâh'a arz ettiğini söyler.¹⁷⁹

Bazı kitapların ezberlendiğine dair kaynaklardan yer alan rivâyetler ve bu çerçevede yapılan birtakım teşvikler hangi eserlerin ön plana çıkarıldığının, ki-tap ezberlemenin ilmî çevrelerce önemsendiğinin ve bunun âlimlere büyük bir prestij sağladığının işareti olarak değerlendirilebilir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî (öl. 658/1260) bu bağlamda zikredilebilecek âlimlerdendir. Yûnînî, Müslim'in *es-Sahih'i* ile Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn'*inin tama-mını Ahmed b Hanbel'in *el-Müsned'*inin ise büyük bir bölümünü ezberlemiştir.¹⁸⁰ Ebû Şâme de bir hocasından bahsederken kendisini hadis ezberlemeye ve özel-likle de *Sahih-i Müslim'*de derinleşmeye teşvik ettiğini, zira bu eserin en faydalı ve ezberi en kolay eserlerden olduğunu söylediğini rivâyet etmektedir.¹⁸¹ Zikredilen eserler dışında cüz ve emâlî türünden küçük hacimli telifât da yoğun bir şekil-de okunmuştur. Zira bu tür metinler, hacimce büyük kitaplara kıyasla daha kısa bir süre zarfında okunup bitirildiğinden sıklıkla tercih edilmiştir. Örneğin *Cüz'ün fihi zikru salâti't-tesbih ve'l-ehâdis, Ehâdisu Lüveyn, Ehâdisu Tâlût, el-Fevâidü'l-müntekâ mine's-sihâh ve'l-garâib, el-Mecâlisü'l-hamse, el-Mietu's-Şureyhiyye, Emâlî İbn Bişrân, Erbaûn hadîsen fi'l-hass ale'l-cihâd, Kitâbü'l-Erbaûn, Meclisü'l-bitâka min Emâlî Hamza b. Muhammed el-Kinânî, Emâlî Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', Min hadîsî Ebî Bekr Ahmed b. Abdurrahman el-Bezzâz eş-Şîrâzî* gibi muhtelif metinler bunlardan bazı-larıdır.

Sonuç

Geniş bir coğrafyada hüküm süren Eyyübîler, İslâm âlemi için önemli bir teh-dit olan Haçlı seferlerinde verdikleri mücadeleye İslâm tarihinde önemli bir mev-ki elde etmişlerdir. Eyyübîlerin İslâm kültür tarihindeki başarı ve katkıları da en az siyasî ve askerî başarıları kadar parlak olup devletin kuruluşundan yıkılışına değin devam etmiştir. 12. ve 13. yüzyıllar arasında yaklaşık bir asır Eyyübîler'in hâkimiyetinde olan Dimaşk şehri, gerek konumu itibariyle kavşak şehir özelliği taşıması gerekse devletin siyasî merkezleri arasında yer almasıyla bu devirde birçok alanda olduğu gibi ilim ve kültür sahasında da gözde merkezlerden biri haline gelmiştir. Devlet yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına gösterdiği cömert tavır da buna eklenince şehirdeki ilmî ve kültürel faaliyetler son derece parlak bir seviyeye yükselmiştir. Bu elverişli ortam sayesinde çeşitli ilim dallarında pek çok önemli şahsiyet yetişmiş ve eserler kaleme alınmıştır.

178 Geniş bilgi için bk. İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstîlâh*, thk. Aişe Abdurrahman (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1409/1989), (neşredenin girişi), 9-51.

179 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 51/331.

180 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 48/357-358; İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl*, 4/66.

181 Ebû Şâme, *el-Müzeyyel*, 1/389-390.

Eyyûbîler devri Dımaşk'ında hadis ilmi de en parlak ve verimli dönemlerinden birini yaşamıştır. Her devirde olduğu gibi bu devirde de popülerliğini koruyan hadis ilmine ulemâ, toplum ve devlet nezdinde büyük bir rağbet gösterilmiş, eğitim ve öğretimine önem verilerek gelişmesinde büyük bir çaba sarfedilmiştir. Devrin hadis eğitim ve öğretiminde hadis ilminin neşrinde önemli bir misyon üstlenen rihleler bu dönemde de varlığını korumuştur. Dolayısıyla devrin muhaddisleri ilim yolculuklarına çıkarak rihle geleneğini devam ettirmişlerdir. Zira her ne kadar hadisler kitaplara kaydedilip tasnif edilmiş olsa da şifahî kültür önemini korumuştur. Bu sebeple önceki devirlerde hocalardan tek tek hadis dinlemek için yapılan yolculuklar artık söz konusu kitapları âli isnada sahip hocalardan bütünüyle semâ etmek gayesiyle yapılmaya başlanmıştır. Dımaşk'ta hadis ihtisas merkezleri olan dârülhadislerin kurulması hadis ilmine verilen ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Böylece söz konusu kurumlar sayesinde hadis faaliyetleri daha sistemli ve işlevsel bir boyut kazanmıştır. Ancak hadis eğitim ve öğretiminin sadece medrese ve darülhadislerle sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Câmî, mescit, hânkâh, zâviye, türbe, ev gibi pek çok mekânda da bu faaliyetler yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Aslında devrin ilim geleneğinde eğitimin resmî bir kurum aracılığıyla veya gayr-i resmî bir şekilde elde edilmesinin çok da bir önemi yoktu. Nerede olursa olsun önemli olan tedris edilen ilmin alanda kendini kanıtlamış, yetkin bir hocanın nezaret ve gözetiminde gerçekleşmiş olmasıydı. Dolayısıyla bir kişi herhangi bir kitabı dinlemek ya da okumak istediğinde bunu, söz konusu kitabın rivâyet iznine sahip bir hocadan almaya özen göstermiştir. Bu devirde günümüzdeki gibi sistemli bir program ve müfredattan söz etmek güç olduğundan hadis eğitim ve öğretiminde nasıl bir program ve müfredatın takip edildiğini kesin çizgilerle belirtmek pek de mümkün değildir. Ancak dönemin eğitim ve öğretimine ışık tutan çok sayıda semâ kaydının günümüze ulaşmış olmasından ve tarih, tabakât, biyografi gibi kaynaklardan hareketle hadis alanında ne tür eserlerin okunduğunu ve hangi kitapların tedrisine ağırlık verildiğini genel hatlarıyla tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda Dımaşk'ta Buhârî ile Müslim'in *es-Sahîh*'leri başta olmak üzere Kütüb-i Tis'a'ya dâhil diğer temel hadis kitapları ile âlimler nezdinde muteber kabul edilmiş eserlerin ve metinlerin okunmasına ağırlık verilmiştir. Hadis tarihinde önemli bir mevki elde etmiş Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, Abdülğani el-Makdisî, Ziyâeddin el-Makdisî, İbnü's-Salâh, Nevevî, Ebû Şâme gibi pek çok meşhur muhaddis, yetiştirdikleri talebe ve kaleme aldıkları çalışmalarla devrin hadis ilmine katkı sağlamışlardır. Netice itibariyle Eyyûbîler devrinde hadis ilmi, büyük bir aşama kaydederek en zengin dönemlerinden birine şahitlik etmiştir. Tarihi süreç içerisinde geçirdiği aşama ve kazanımlara bu devirde yenileri eklenmek suretiyle hadis ilmi ve tarihi, önemli bir tekâmül evresi yaşamıştır.

Extended Abstract: Ruling over a large territorial geography, including the Middle East, Egypt, Yemen, and even North Africa, the state of Ayyūbids made significant influences on the Islamic history regarding the areas of politics, society and culture. Damascus, ruled under the reign of Ayyūbids between 570 and 658 (1174-1260), gained an important position in the field of science and culture, as it did in many other areas in this period, due to its location as a crossroads city and being among the political centers of the state. Damascus became the most important and distinguished city of Islamic cultural history through the reconstruction activities led by the founder of state Salāh al-Dīn Ayyūbi and other rulers. In this sense, social, cultural and scientific activities were peaked in the city, many great opportunities were accessible to scientists, and important developments were experienced in mental and transmitted sciences. The science of ḥadīth, which is at the forefront of these fields, also experienced one of its brightest periods. Since the ḥadīth presents a historical integrity, every period from its formation to the present is important for a better understanding of the course of this historical process. This study aims to reveal the contribution of the Ayyūbid era to the science and history of ḥadīth within the context of Damascus. Because the science of ḥadīth, which has an important place in Islamic tradition, has gone through an important and long process from its beginning to the present day. Analysis of this long historical process regarding the science of ḥadīth and evaluation of its development certainly requires regional and periodic research. Because it is clear that studies pertaining to any locale or era will produce significant and advantageous outcomes when they are linked together like a chain to view the entire photograph. This research will analyze the Ayyūbids era in the context of Damascus, which spans around a century between the years 570 and 658/1174 and 1260 and constitutes a significant period of time and geography for the science of “ḥadīth” and the history of this field. This time frame fell within a crucial interval during which madrasahs proliferated, organizations like *dār al-ḥadīth* and *khānqāh* were founded, and education took on a more structured and practical aspect. As a matter of fact, Zahabī (d. 748/1348) mentions that Damascus, which he describes as the source of sciences such as the Qur’ān, fiqh and ḥadīth, reached a high level of intellectuality in this period. Undoubtedly, the most important reason for this is the interest shown by the government officials, especially the administrators, to science and scholars. The administrators used all the means they could for the scholars in this regard. They built numerous institutions such as mosques, *madrasahs*, *dār al-ḥadīth*, schools, *khānqāh* and put them at their service. The Ayyūbids era’s significance in the history of the ḥadīth is emphasized in this study, along with other topics such as how and where the ḥadīth education and training activities were conducted, who the leading ḥadīth scholars of the time were, and which ḥadīth works and books were given prominence and were read.

The science of ḥadīth, which remained popular in this era as in previous ones, was highly sought by the *ulamā*, society, and state, and enormous efforts were made to improve it by giving importance to its education and training. *Rihlah*, which is regarded an important mission in the dissemination of the science of ḥadīth, preserved its existence in this period as well. Therefore, the *muhaddith* (ḥadīth scholars) of the period continued the *rihlah* tradition for scientific journeys. Although the ḥadīth were saved and classified in books, the oral culture preserved its importance. In this period, the journeys made to listen to ḥadīths one by one from the *mudarris* in previous periods was started to be made with the aim of listening the books in question from the *mudarris* who have the elevated *isnād*. The establishment of *dār al-ḥadīth*, which are specialized centers of ḥadīth, reveals the importance given to the science of ḥadīth in Damascus. However, it should be stated that ḥadīth education and training is not limited to *madrasahs* and *dār al-ḥadīth*. Educational activities were carried out intensively in many places such as mosques, *masdjid*, *khānqāhs*, *zawiya*, tombs and houses. Since there was no systematic education program in this period, it is not possible to specify what kind of curriculum was applied in ḥadīth education and training. It is possible to determine, in general terms, what kind of works were read in the field of ḥadīth and which books were focused on teaching, based on the *sama'* records that have survived to the present day and sources such as histories, *ṭabaqāt* books, and biographies. In this context, basic ḥadīth books and texts approved by the scholars were read in Damascus. Many famous ḥadīth scholars such as Abu al-Qāsim İbn Asākir, Abd al-Ghanī al-Maqdisī, Diyā al-Dīn al-Maqdisī, İbn al-Şalāḥ, al-Nawawī, Abū Shāma, who had an important position in the history of ḥadīth, contributed to the science of ḥadīth with the students they trained and the works they wrote. As a result, the science of ḥadīth in the Ayyūbid period experienced an important evolutionary phase by adding new ones to the stages and achievements it went through during the historical formation.

Keywords: Ḥadīth, Ayyūbids, Damascus, Madrasah, Dār al-ḥadīth.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil. "İcâzet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Atan, Abdullah Hikmet. *Dâru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dimaşk Dâru'l-Hadisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Bedrân, Abdülkâdir. *Münâdemetü'l-atlâl ve müsâmeretü'l-hayâl*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Berkey, Jonathan. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. çev. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları 2009.
- Birzâlî, Kâsım b. Muhammed. *el-Muktefî*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1427/2006.
- Cezerî, Muhammed b. İbrahim. *Havâdisü'z-zamân ve enbâ'ühû ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâ'ihî*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1419/1998.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*. çev. Büşra Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Demir, Abdulalim. "Bir Hadis İhtisas Medresesi Olarak Eşrefiyye el-Cevvâniyye Dâru'l-Hadis'i ve İhtisaslaşmaya Katkısı". 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*. 59-72. İstanbul: 2017.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî. *el-Müzeyyel ale'r-Ravzateyn*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî. *Şerhu hadîsi'l-muktefâ fi meb'asi'n-Nebiyi'l-Mustafâ*. thk. Cemâl Azzûn. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Umreyn, 1420/1999.
- Fâsî, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed. *Zeylüt-Takyid li ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*. thk. Muhammed Sâlih. 3 Cilt. Mekke: Merkezü İhyâit-Türâsi'l-İslâmî, 1418/1997.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *Câmiu'l-Hanâbile el-Muzafferî*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *Dârü'l-hadis el-Eşrefiyye bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1421/2001.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *el-Hankâhü's-Sümeysâtiyye bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1421/2000.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dimaşk*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1435/2014.
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *el-Mehâsinü's-sultâniyye fi dâri'l-hadîsi'n-Nûriyye*. Dimaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1427/2006.
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*. thk. Ahmed b. Fâris. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1414/2003.
- İbn Cübeyr, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Belensî. *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Dârü Sâdir, 1384/1964.

- İbn Ebî Usaybia, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etıbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1385/1965.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dımaşkı. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Cize: Dârü'l-Hicr, 1417/1997.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülğani el-Bağdâdi. *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*. thk. Şerîf b. Sâlih. 2 Cilt. Katar: Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed. *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005.
- İbn Şeddâd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *el-A'laku'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. thk. Sâmî ed-Dehân. Dımaşık: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye bi-Dımaşık, 1375/1956.
- İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ali ed-Dımaşkı. *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*. thk. Muhammed İbrahim. 2 Cilt. Ammân: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1434/2013.
- İbnü'd-Dübeysî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd. *Zeylû Târihi Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1427/2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *el-Mas'adü'l-ahmed fi hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*. Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1410/1990.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed el-Cezerî. *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*. thk. Abdülkâdir Ahmed. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, 1383/1963.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddin eş-Şehrezürî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nüreddin İtr. Dımaşık: Dârü'l-Fikr, 1427/2006.
- İsfahânî, Muhammed b. Muhammed. *el-Fethu'l-kussî fi fethi'l-kudsî*. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1425/2004.
- İsnevî, Ebû Muhammed Abdurrahîm b. el-Hasen. *Tabakâti's-Şâfi'iyye*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1340/1922.
- Kündürî, Abdullah b. Muhammed. *Hutûtü'l-ulemâ mine'l-karni'l-hâmis ile'l-âşir hicrî*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2014.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir. *Fevâtü'l-Vefayât ve'z-zeyl 'aleyhâ*. thk. İhsân Abbâs. 5 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 1393/1973.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir. *Uyûnü't-tevârih*. thk. Faysal es-Sâmîr-Nebile Abdülmünim. Irak: Vezâretü's-Sekâf ve'l-İlâm, 1404/1984.
- Leder, Stefan. vd. *Mu'cemû's-semâati'd-Dımaşkiyye*. Dımaşık: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye bi-Dımaşık, 1417/1996.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Makrizî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1419/1998.
- Makrizî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

- Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî. *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*. thk. Beşşâr Avvâd 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. thk. İbrâhim Şemsüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Safedî, Halil b. Aybeg. *A'yânü'l-'asr ve ve a'vânü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd vd. 6 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1418/1998
- Safedî, Halil b. Aybeg. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût-Türki Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. thk. İbrahim Abdülmecîd. 3 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1419/1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *el-Menhelül'azbü'r-ravî fi tercemeti kutbi'l-evliyâ en-Nevevî*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî vd. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1383/1964.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi. *Fetâvâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl. 2 Cilt. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Şümeysânî, Hasan. *Medârisu Dimaşk fi'l-asri'l-Eyyübî*. Beyrut: Dârü'l-Afâki'l-Cedide, 1403/1983.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Yâkût b. Abdullâh. *Mu'cemü'l-üdebâ*. nşr. Ahmed Ferîd. 20 Cilt. Kahire: Matbûâtü Dâri'l-Me'mûn, 1355/1936.
- Yalçın, M. Fatih. "Eyyübiler Döneminde Şam'da Kadınlar Tarafından Kurulan Hanefiler'e Ait Medreseler", *History Studies International Journal of History* 6/6 (Aralık 2014), 217-229.
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyübî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Yiğit, İsmail. "Ribât". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yüninî, Ebu'l-Feth Mûsâ b. Muhammed. *Zeylû Mir'âti'z-zamân*. 4 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1374/1954.
- Yücel, Ekrem. "Dâru'l-Hadislerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2015), 95-115.
- Zağlül, Muhammed. *el-Edeb fi'l- asri'l-Eyyübî*. İskenderiye: Münşetü'l-Maârif, 1411/1990.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Muahmmmed b. Ahmed. *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*. thk. Mahmûd el-Arnaût. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1405/1985.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Muahmmmed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 28 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 12. Basım, 1422/2001.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Muahmmmed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 53 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1997.